

ALAŞ ORDA HAREKETİ

OSMAN YORULMAZ*

Giriş

XIX. yüzyılın ilk yarısında Çarlık Rusyası (1480-1917) tarafından Kazak Hanlığı (1470/71-1822,1824)'nın ortadan kaldırılmasından¹ sonra gerek Küçük Cüz gerekse Orta Cüz² Kazak sahasında hanlığı yeniden tesis etme girişimleri olduysa da bunların hiçbirisinden olumlu bir netice alınmadı. En son Orta Cüz'de 1837-1847 yılları arasında Kenesarı tarafından yürütülen on yıllık bağımsızlık hareketi³ de başarısız olunca Ruslar; Kazak topraklarını kendi sistemlerine göre düzenlemeye hız verdiler. 1867-1868 yıllarında yürürlüğe konan reformlarla⁴ Kazak yurdu genel valiliklere, eyaletlere, şehirlere ve köylere bölünerek doğrudan Rusya'nın bir parçası haline getirildi. İlerleyen yıllarda (1881, 1882, 1886, 1891 ve 1897'de) yeni bir takım düzenlemelerin yapıldığı Kazakistan'da işgali derinleştiren asıl gelişme, 1861 yılında Rusya'da serflikin kaldırılması ve 1880'lerde Sibiryaya demiryolu hattının inşasıyla yaşandı. Özgürlüğüne

* Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bişkek/KIRGIZİSTAN / Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, osmanyorulmaz@hotmail.com

¹ Kazak Hanlığı'nın hanlık statüsünün ortadan kaldırılmasıyla ilgili olarak bkz. O. Yorulmaz, *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*, Ankara 2013, s. 265-266, 281.

² Kazaklar, ne zaman ve nasıl oluştuğu bilinmeyen üç “cüz”e ayrılır. XVIII. yüzyılın başlarında belirginleşen cüzler doğudan batıya sırasıyla Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz şeklinde sıralanırlar ve Kazakları meydana getiren boy ve uruglar bu üç cüz içerisinde yer alırlar. Kazak cüzleri ve cüzleri oluşturan boy ve uruglar için bkz. Yorulmaz, s. 11-27.

³ Kenesarı tarafından yürütülen bağımsızlık mücadelesi için bkz. A. Kenesarin, *Sultanı Kenesarı i Sızdık*, Haz. Ye. T. Smirnov, Alma-Ata 1992; *Natsionalno-Osvoboditel'naya Borba Kazahskogo Naroda pod Predvoditel'stvom Kenesarı Kasımova*, (Sbornik Dokumentov), Almatı 1996; N. Sereda, *Bunt Kırgızskogo Sultana Kenesarı Kasımova (1838-1847)*, Ural 1992; E. Bekmahanov, *Kazakhstan XIX. Ğasrdın 20-40 Jıldarında*, Almatı 1994; F. Ünal, *Sultan Kenesarı*, İstanbul 2010.

⁴ 1867-1868 yıllarında yürürlüğe konan bu reformlar idari, hukukî ve vergi reformları şeklinde düzenlenmiştir. 1881, 1882, 1886, 1891 ve 1897 yıllarında yeni birtakım düzenlemelere gidilen ve idari anlamda Türkistan coğrafyasını kuzey ve güney veya yerleşik ve bozkır şeklinde ikiye ayıran Çarlık Rusyası dönemi reformlarının metni için bkz. *Materiali po İstorii Političeskogo Stroya Kazahstana*, I, Alma-Ata 1960, s. 281-399 vd.

ve güvenli ulaşım imkânına kavuşan Rus köylüsünden yüz binlercesi Rusya'nın iç kesimlerinden Kazak topraklarına akın etti. Devlet eliyle yürütülen ve Kazak insanının su kaynakları ile işe yarar hemen bütün topraklarını kaybetmesine yol açan bu göç neticesinde, ülkenin sosyo-ekonomik yapısı bütünüyle felç oldu.⁵ Ardından gelen I. Dünya Savaşı'nın ağır yükü, durumu daha da ağırlaştırdı.⁶ İşte böyle bir ortamda, 1916 yılında 19-43 yaş arası erkeklerin geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere cepheye çağırılması,⁷ Türkistan genelinde olduğu gibi, Kazakistan'da da geniş çaplı isyanlara yol açtı. İsyandar devam ederken 1917'de patlak veren Sovyet Devrimi, umum İdil-Ural ve Türkistan Türkleri –bu cümleden olmak üzere Kazaklar– için başta toprak meselesi olmak üzere, hem asırlık problemleri çözecek hem de kendi millî devletlerini kurmalarına imkân sağlayacak bir fırsat olarak görüldü.

Rusya'da 1917 Şubat İhtilali ve Kazakistan

I. Dünya Savaşı'nın ve 1916 millî bağımsızlık hareketlerinin devam ettiği sırada meydana gelen “Şubat İhtilali”, 9/22⁸ Ocak 1917'de “Kanlı Pazar”ın⁹ yıldönümü münasebetiyle Petersburg'da yiyecek sıkıntısını ve I. Dünya Savaşı'nı protesto eden bir mitingle başladı. Yönetimin yiyecek sıkıntısını çözmeye yönelik herhangi bir tedbir almaması sebebiyle Şubat ayında Petersburg fabrikalarında başlayan grevler, kısa sürede yayıldı. 25 Şubat (10 Mart)'ta çoğunluğu çocuk, kadın ve işçilerden oluşan kalabalıklar Petersburg sokaklarını doldurdu ve başkentte karışıklıklar başgösterdi. “Ekmek! Ekmek!” diye bağırarak insanların çıkardığı bu karışıklık, aynı gün mevcut rejimi devirmeye yönelik devrimci bir hareket halini aldı. Duma başkanı Rodzyanko'nun, o sırada Pskov şehrinde bulunan Çar II. Nikola'yı uyarıp, halkın taleplerinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmesine ve durumun nazikliğinden bahsetmesine rağmen Çar'ın, bu uyarıları dikkate almak bir yana, 26 Ekim'de, meydana gelen bütün olayların baş müsebbibi olarak gördüğü Duma'yı fesh etmesi ve isyanı basturmak için cephe gerisinden askerî birlikler getirmesi, vaziyeti iyice çıkmaza soktu. Aynı gün Rusya Sos-

⁵ Kazakistan'a yapılan Rus göçü ve etkileri için bkz. V. F. Şahmatov, *Kazahskaya Pastbişeno-koçevaya Obşçina*, Alma-Ata 1964, s. 119-134.

⁶ I. Dünya Savaşıyla birlikte Kazaklara getirilen yeni yükümlülükler için bkz. *İstoriya Kazahstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, T. III, Almatı 2000, s. 627-632.

⁷ 25 Haziran 1916'da yayımlanan Çar II. Nikola'nın kararı için bkz. *Kaharlı 1916 Jul (Kajattarmen Materialdar Jınağı)/Grozny 1916-ı god (Dokumentov i Materialov)*, T. I, Almatı 1998, s. 13-14.

⁸ Metinde geçen çift tarihlendirme eski ve yeni takvimi işaret eder. İki takvim arasında 13 gün vardır. Birincisi bugün kullandığımız takvimi, ikincisi ise eski takvimi gösterir.

⁹ 9/22 Ocak 1905 Pazar günü 140 bin kişilik bir kalabalık tarafından bazı siyasî haklar talep etmek ve işçilerin durumlarıyla ilgili iyileştirmeler istemek üzere düzenlenen mitingde, kalabalığın Çar II. Nikola'nın Kışlık Sarayı'na yaklaştığı sırada güvenlik güçleri tarafından üzerlerine ateş açılmış ve mitinge katılanlar arasında çok sayıda ölen ve yaralananlar olmuştur. Rus kamuoyunda büyük bir tesir bırakan bu olay, tarihe “Kanlı Pazar” olarak geçmiştir. Bkz. A. N. Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987, s. 380-381.

yal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevikler), yayımladıkları “Bütün Rusya Vatandaşlarına”¹⁰ manifestosu ile halkı silâhlı mücadeleye çağırırken, Duma vekilleri de Çar’ın kararına uymayarak meclis binası olarak kullanılan Tavrida Sarayı’nda kalmaya devam ettiler. Dahası, isyanı basturmak için cepheden getirilen askerlerin çoğu isyancıların safına geçti. Nihayet 27 Şubat (12 Mart) 1917 tarihinde ihtilalciler başkentte yönetimi ele geçirdiler. Çar yanlısı polis ve jandarmanın silâhları alındı; hapishanelerdeki mahkûmlar serbest bırakıldı. Duma başkanı Rodzyanko’nun başkanlığında Kadet (Anayasal-Demokrat Parti), Menşevik (bazı görüşleriyle Bolşeviklerden ayrılan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi hizbi) ve Es-Er (Sosyalist Devrimci Parti) parti vekillerinden oluşan “Geçici Komite”, 2/15 Mart’ta da Knez Lvov’un başkanlığında “Geçici Hükûmet” kuruldu. Aynı zamanda “İşçi Grubu” da “İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti” adıyla kendi teşkilatlarını kurarak çalışmalara başladı. Bu durum karşısında çaresiz kalan II. Nikola¹¹, kardeşi Mihail lehine tahtan çekildi. Ancak o da ertesi gün 3/16 Mart’ta tahtan vazgeçmek zorunda kaldı. Böylece, Çarlık Rusya’sında 303 yıl hüküm süren Romanov sülâlesi son bulmuş oldu.¹²

Şubat İhtilali ve Geçici Hükûmet’in teşkili, ertesi günü çekilen telgraflarla ülkenin diğer merkezlerine olduğu gibi Türkistan ve Bozkır Genel Valilikleri¹³ merkezlerine (Omsk ve Taşkent) de duyuruldu. Omsk ve Taşkent’ten Türkistan’ın diğer bölgelerine yayılan haber, coşkuyla karşılandı. Sevinç gösterileri, yürüyüşler yapıldı. Hapishanelerdeki siyasî tutuklular serbest bırakıldı. Kazak bozkırından Duma’ya ve Petrograd Sovyet Temsilcilerine memnuniyetlerin belirtildiği tebrik ve destek telgrafları ile mektuplar gönderildi.

İhtilalle birlikte Rusya’nın her tarafında çift-başlı bir yapılanmaya gidildi. Bir taraftan büyük oranda Kadet Partisi’ne dayanan “Geçici Hükûmet”, diğer taraftan bu hükûmeti içine sindirmeye çalışan “İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri” ku-

¹⁰ Manifesto metni için bkz. *1917 god v Kazahstana, Dokumenti i Materiali*, (Sost., F. N. Kireyev, P. A. Abdullina), Alma-Ata 1977, Belge no: 1, s. 32-33.

¹¹ II. Nikola, tahtan feragat etmekle kurtulamamıştır. Lenin ve Stalin’in silah arkadaşları Filip İsayevič Goloşçekin ve arkadaşları tarafından Yekaterinburg’da ailesiyle birlikte katledilmiş, cesetleri yakılarak maden ocağına atılmıştır. II. Nikola ve ailesinin akıbeti hakkında daha geniş bilgi için bkz. Valeriy Mihaylov, *Velikiy Djud*, Astana 2002, s. 29-56.

¹² Kurat, s. 433-434.

¹³ Türkistan Genel Valiliği 1867, Bozkır Genel Valiliği ise 1868 yılında ihdas edildi. 1865 yılında Taşkent’in işgali üzerine Hokant ve Buhara hanlıklarından alınan topraklarla Kazakistan’ın güney bölgelerinin yeni yönetim birimi olan Türkistan Genel Valiliği, Yedisu ve Sırderya eyaletlerinden; Sırderya’nın kuzeyindeki Kazak toprakları için oluşturulan Bozkır Genel Valiliği ise Semey, Akmola, Turgay ve Ural şeklinde dört eyaletten oluşuyordu. Eyaletlerin sınırları ve yapısı zaman içinde pek çok değişikliğe uğrasa da 1917 Sovyet Rus Devrimi’ne kadar varlığını korudu. Söz konusu valiliklerin kuruluş kanunları, siyasî, idarî ve hukukî durumlarıyla ilgili olarak bkz. *Materiali po İstorii Poliçeskiego Stroya Kazahstana*, s. 281-399 vd.; N. E. Bekmahanova, *Mnogonatsionalnoye Naseleniye Kazahstana i Kirgizi v Epohu Kapitalizma (60-e godi XIX v.-1917 g)*, Moskva 1986, s. 69-88.

rulmaya başlandı. 1917 yılı Martı'nda Kazakistan'ın birçok yerinde (Petropavl, Semey, Kökçetav, Kostanay, Aktöbe, Ural, Almatı, vs.) Geçici Hükûmet'in yerel organları, aynı yılın Mart-Haziran aylarında da İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri kuruldu. Güneyde, Türkistan Genel Valiliğinde de birtakım düzenlemelerle 7 Nisan 1917'de Türkistan Komitesi teşkil edildi. Başkanlığına Duma'nın Kadet vekillerinden N. N. Şçepkin'in getirildiği Türkistan Komitesinde önde gelen Kazak aydınlarından Alihan Bökeyhanov ile Muhammet Tınışbayev (Muhametcan Tınışbay ya da Tınışbayulu) de yer aldılar. Yerel yapılanmada Geçici Hükûmeti, başta Orenburg ve Ural şehirleri ile Yedisu Bölgesi olmak üzere, ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış durumda bulunan Rus Kazak¹⁴ birlikleri, Çarlık yönetimi tarafından iş başına getirilmiş üst düzey memurlar, zenginler, Kadet, Es-Er ve Menşevikler gibi Rus partileri ve bunlara paralel hareket eden yerel millî oluşumlar; Sovyetleri ise, işçiler ve köylüler ile Geçici Hükûmeti Çarlık yönetiminin devamı gören askerler destekliyorlardı.¹⁵

Geçici Hükûmet'in doğrudan Türkistan Türklerini ilgilendiren ilk önemli icraatı, 14 Mart 1917'de aldığı bir kararla *geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere yabancıların*¹⁶ *cepheye gönderilmesini* durdurmak oldu. Bir ay sonra da cephedekilerin terhisine karar verildi ve eve dönüşler başladı.¹⁷

Şubat İhtilali milliyetçi Kazak aydınları tarafından da memnuniyetle karşılandı. İhtilal sırasında, geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere 1916 yılında cepheye sürülen askerlere yardımcı olmak amacıyla Batı Cephesi'nde Yabancılar Birimi'nde bulunan, *Kazak* gazetesi etrafında toplanmış aydınlar, Minsk'ten Kazak ileri gelenlerine hitaben çektikleri bir telgrafla memnuniyetlerini dile getirip, Geçici Hükûmeti desteklediklerini beyan ettiler. *Bütün Rusya halkları için kardeşlik, eşitlik ve özgürlük güneşi doğdu.* cümlesiyle başlayan telgrafta, Rusya'daki yeni yapıyı desteklemek için Kazak teşkilatlarının kurulması ve milliyetçilerle temasa geçilmesi gerektiği belirtildi. Ayrıca Kurucu Meclis'e gönderilecek temsilciler için Kazaklardan aralarındaki eski kavgaları unutmaları, Geçici Hükûmet'i desteklemeleri ve Kazakistan'ın geleceğiyle ilgili izlenmesi gereken yolun belirlenmesi amacıyla hazırlıklar yapmaları istendi.¹⁸

¹⁴ Ukrayna menşeli olan bu halk, Türk ve Batı literatüründe "Kosak", "Kossak", "Kazaçi", Rus literatüründe ise "Kazak" şeklinde geçmektedir. Bu çalışmada, Türkçe olduğu için isim muhafaza edilirken, Türk Kazaklarıyla karıştırılmaması için "Rus Kazakları" şeklinde bir ifade tercih edilmiştir. Menşeleri ile ilgili Türk ve Slavyan oldukları şeklinde iki görüş bulunan Rus Kazakları, her hangi bir idareye bağlanmak istememişler ve kendi atamanları idaresinde ırmak boylarını takip ederek doğuya yayılmışlardır. XVIII. yüzyılda çeşitli imtiyazlar karşılığında Çarlık Rusyası'nda askerlik hizmeti vermeye başlayan bu halk, İdil-Ural, Sibirya ve Türkistan'ın Rus işgaline uğramasında en büyük pay sahibidir. Kazakistan'a gelişleri ve faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. M. J. Abdirov, *İstoriya Kazaçestva Kazahstana*, Almatı 1994.

¹⁵ Türkistan ve Bozkır Genel Valilikleri sahasında Geçici Hükûmet'in ve Sovyet teşkilatlarının kurulmasıyla ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. *Velikaya Oktyabrskaya Sotsialistışeskiye Revolyutsiya v Kazahstane (Letopis Sobitiy)*, Alma-Ata 1967, s. 24-37, 51-53.

¹⁶ Yabancılardan kasıt, Çarlık Rusya'daki gayri Ruslardır.

¹⁷ D. A. Amanjolova, *Kazahskiy Avtonomizm i Rossia*, Moskva 1994, s. 24.

¹⁸ *Alaş Orda (Shornik Dokumentov)*, Sost. N. Martinenko, Alma-Ata 1992, Belge no: 9, s. 20; *Alaş Kozğalı*,

Telgraftan da anlaşılacağı üzere Şubat İhtilali, Rusya'da olduğu gibi Kazakistan'da da yeni bir dönemin başlangıcıydı. Bu yeni dönemde, 1920 yılı başlarına kadar Kazak halkının siyasî hayatında *Kazak* gazetesi etrafında toplanan aydınlar (A. Bökeyhanov, A. Baytursunov, M. Dulatov, H. Dosmuhamedov, C. Dosmuhamedov, İ. Jaynakov, B. Alibekov, A. Turlubayev, vs.) etkili olacaklardır. Çoğu Rusya Kadet Partisi¹⁹ üyesi, Rusya'da tahsil görmüş olmaları sebebiyle Rus fikir hayatının tesiri altında bulunan, mutaassıp ve muhafazakâr dinî yapısından ötürü doğuyu gerici gören²⁰ ve kendilerini, grubun lideri durumundaki Alihan Bökeyhanov'un ifadesiyle "Batıcı"²¹ olarak adlandıran millî, liberal çizgideki bu aydınların gayretleriyle, ihtilali takip eden günlerde Kazakistan'ın geleceğini belirlemek amacıyla yerel millî komiteler kurma çalışmaları başladı. 10 Mart'ta Ural'da (Ğ. Alibekov), 11 Mart'ta Semey'de (R. Marsekov) ve Omsk'ta (Ombı) (E. İtbayev), Mart sonunda Almatı'da (İ. Jaynakov) vd. şehirlerde komiteler kuruldu.²² Her komite kendi kurultayını yapacak, genel meseleler yanında bölgesine ait özel meseleleri görüşecekti. Bu çerçevede 2-8 Nisan 1917'de A. Baytursunov'un başkanlığında Orenburg'da Turgay, 12-23 Nisan'da İ. Jaynakov başkanlığında Yedisu²³, 19-22 Nisan'da Ural'da C. Dosmuhamedov başkanlığında Ural²⁴, 21 Nisan'da Valithan Tanaşev başkanlığında Bökey Orda²⁵ / İç Orda²⁶, 25 Nisan-5 Mayıs arasında A. Turlubayev başkanlığında Omsk'ta Akmola,²⁷ 27 Nisan-7 Mayıs tarihlerinde de Rayımcan Marsekov başkanlığında Semey²⁸ kurultayları yapıldı.

Kujattar men materialdar jınağı, Sevır 1901j.-celtoksan 1917j. / *Dvijeniye Alaş*, Sbornik dokumentov i Materialov, Aprel 1901 g.-dekabr 1917 g., T. I, Almatı 2004, Belge no: 75, s. 218-219, 222-223; M. Koygeldiyev, *Alaş Kozğalsı*, Almatı 1995, s. 215-216.

¹⁹ "Anayasal-Demokrat Parti" ya da "Halkın Özgürlüğü Partisi" (Kadet), 1905 yılı Ekim ayında Rusya'da kuruldu. Aynı yıl Aralık ayında A. Bökeyhanov, B. Karatayev, J. Akbayev, A. Baytursunov vd. Kazak aydınlar Oral (Ural) şehrinde "Kazak Anayasal-Demokrat Partisi"ni (Kadet) kurma çalışmalarını başlatıldılar ve 1906 yılı Ocak ayında parti kuruldu. 1917 Ekim Devrimi'ne kadar bu parti'nin üyesi olan A. Bökeyhanov ve arkadaşları devrimden sonra Kadet'ten ayrılarak Alaş partisini kurma çalışmalarını başlatmışlardır. 1906 yılında Oral Kazakları tarafından kurulan Kazak "Kadet" partisi programı için bkz. *Alaş Kozğalsı* / *Dvijeniye Alaş*, Belge no: 10, s. 55-61.

²⁰ B. Hayit, *Türkistan Devlelerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 2004, s. 254.

²¹ Bökeyhanov'un bu husustaki görüşleri için bkz. *Alaş-Orda*, Belge no: 47, s. 139.

²² Koygeldiyev, s. 219-220.

²³ Kurultay kararları için bk. *Alaş Kozğalsı* / *Dvijeniye Alaş*, Belge no: 89, s. 249-259.

²⁴ Kurultay kararları için bk. *Alaş Kozğalsı* / *Dvijeniye Alaş*, Belge no: 90-94, s. 260-268.

²⁵ Bökey Orda veya İç Orda, Küçük Cüz Kazaklarından 1801 yılında ayrılarak Bökey Sultan idaresinde Yayık Nehri'nin batusına geçen Kazak boy ve urularına ayrı bir statü verilmesiyle ortaya çıkmış yeni, sumî bir hanlıktır. Bu hanlığa dair kayıtlar için bkz. *İstoriya Bukeyevskogo Hanstva (1801-1852)* (Sbornik Dokumentov i Materialov), Almatı 2002, s. 28-189. Yorulmaz, s. 272-273, 275-281.

²⁶ Kurultay kararları için bkz. *Alaş Kozğalsı* / *Dvijeniye Alaş*, Belge no: 95, 269-271.

²⁷ Amanjolova, s. 25. Akmola Kurultayı hakkında B. Aybasov'un Kazak gazetesinde yayınladığı makalesi için bkz. *Alaş Kozğalsı* / *Dvijeniye Alaş*, Belge no: 107, s. 314-315.

²⁸ Kurultay kararları için bkz. *Alaş Kozğalsı* / *Dvijeniye Alaş*, Belge no: 103, s. 296-306.

Bunlar arasında Turgay Kurultayı²⁹, hem geniş katımlı³⁰ olması hem de ileride kurulacak olan Alaş Partisi programına hazırlık mahiyeti taşıması açısından diğer kurultaylardan ayrılmakta ve genel Kazak kurultayı hüviyeti taşımaktadır. Yerel komiteler, dinî idare, eğitim, toprak meselesi, mahkemeler, yerel yönetimler, basın-yayın gibi Kazakları ilgilendiren önemli meselelerin ele alınıp değerlendirildiği Turgay Kurultayı'nda, Kazakların tek çatı altında toplanıp birlikte hareket etmelerini sağlamak amacıyla bir Genel Kazak Kurultayı toplanması yönünde karar alındı; bu istikamette çalışmalar yürütmek üzere Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Miryakup (Mirjakup) Dulatov, Seydazım Kadirbayev, Omar İseğulov, İmam Alimbekov, İsen Turmuhamedov ve Kerey Turumov'dan müteşekkil bir organizasyon komitesi oluşturuldu. Ayrıca yerel komite temsilcileri ile 1-8 Mayıs tarihleri arasında Moskova'da toplanacak Cümle Rusya Müslümanları Kurultayına temsilciler (Uraz Tatiyev, Seydazım Kadirbayev, Akkağaz Doscankızı, Sultan Gazi İshakov) seçildi. 1916 Turgay ayaklanmalarıyla ilgili araştırma komisyonu kurulması için de Geçici Hükümet'e müracaat edilmesi kararlaştırıldı.

Aynı şekilde Semey Kurultayı da hem gündemi hem de aldığı kararlar bakımından Kazak tarihinde önemli bir yere sahiptir. Onu önemli kılan sadece kurultay kararları değildir, kurultayın yapıldığı şehir itibarıyla da diğerlerinden ayrılmaktadır. Organizasyon için kurultay öncesinde, Semey'de bir araya gelen Rayımcın Marsekov, Halel Gabbasov, Alimhan Ermekov vd. Semey şehrinin "Zareçnaya Slobodka" adını taşıyan sol tarafının ismini, 7 Mart 1917 tarihinde aldıkları bir kararla "Alaş kalası" (Alaş şehri, Jaña/Yeni Alaş) olarak değiştirmişlerdir.³¹ Böylece aynı zamanda Alaş adını taşıyacak olan bu şehir, ileride Alaş Orda Hükümetinin de merkezi olacaktır.

1. Genel Kazak Kurultayı ve Alaş Partisinin Kurulması

Başta Turgay Kurultayı olmak üzere yerel kurultayların kararları doğrultusunda Kazakları tek çatı altında toplamak ve taleplerini tek elden ve daha etkili bir şekilde dile getirmek amacıyla 21-26 Temmuz 1917'de Orenburg'da ilk Genel Kazak Kurultayı³² toplandı. Başkanlığını Halel Dosmuhamedov'un, yardımcılıklarını Ahmet Bay-

²⁹ Orenburg'da toplanan Turgay Kurultayı metni için bkz. *Alaş Orda*, Belge no: 11, s. 21-36; *Alaş Kozğalsı / Dvijenije Alaş*, Belge no: 84, s. 229-242.

³⁰ Turgay Kurultayı'na, bölgenin Kazak temsilcilerinden başka Kazan Müslüman Komitesi'nden Nacip Halfin, Ufa Komitesi'nden Abdrahman Fahretdinov, Orenburg Müslüman Bürosu'ndan Solovjev ile A. G. Hüseyinov, Aktöbe Müslümanlarından İmam Abdülbaniyev ve S. Alyukov, Aktöbe Sivil Komitesi'nden G. Nikolayev, *Vakt Gazetesi*'nden F. Karimov ile Turgay Valisi Eversman'la birlikte 300'den fazla kişi katılmıştır. Kongreyi selamlamak isteyen Eversman şiddetli protesto ile karşılaşınca kurultayı terk etmiştir.

³¹ Yerlan Sıdkov, "Alaş Kalası Jane Ondağı Tarihi Ormdar", *Alaştanu Meseleleri*, I, Semey 2010, s. 148.

³² I. Genel Kazak Kurultayı kararları için bkz. *Novyşaya İstoriya Kazahstana, Sbornik Dokumentov i Materialov (1917-1939 gg)*, (Sost. K. Karajanov, A. Takenov), I, Almatı 1998, Belge no: 9, s. 18-27; *Alaş Orda*, Belge

tursunov ile Al-Muhamed Kutebarov'un, sekretaryasını Miryakup Dulatov ile Asilbek Seyitov'un yaptığı Kurultay'a, Akmola, Semey, Turgay, Ural, Yedisu ve Fergana eyaletleriyle Bökey/İç Orda'dan Kazak temsilciler katıldı. Kazak bozkırındaki siyasi hareket bakımından oldukça önemli olan Kurultay, kendinden önce toplanan yerel kurultaylar gibi daha sonra yapılması plânlanan ve nihai kararların alınacağı kurultaya hazırlık mahiyeti taşımaktadır. Yerel kurultaylarda alınan kararlar burada daha somut hale getirilmiştir. Kurultay'ın gündemini oluşturan maddeler şöyledir:

- 1-Devletin idare şekli,
- 2- Kırgız³³ (Kazak) eyaletlerinin muhtariyeti,
- 3- Toprak meselesi,
- 4- Milli milis kuvvetlerinin teşkili,
- 5- Yerel idareler,
- 6- Eğitim,
- 7- Mahkeme,
- 8- Din,
- 9-Kadın hakları,
- 10- Kurucu Meclise hazırlık ve Kırgız [Kazak] eyaletlerinden vekillerin seçimi,
- 11- Cümle Rusya Müslümanları Kongresine [Şûrâ-yı İslâm] üye seçimi,
- 12- Kırgız [Kazak] siyasi partisi,
- 13- Yedisu eyaletindeki durum,
- 14- Cümle Rusya Federasyonları Kongresine Kırgız [Kazak] delegelerin gönderilmesi...

Her maddeyi teker teker ele alıp değerlendiren Kurultay, devlet yönetim şekli, muhtariyet, toprak meselesi, milli milis kuvvetlerinin teşkili; din, kadın hakları ve siyasi parti kurulması konuları üzerinde bilhassa durmuş ve önemli kararlar almıştır.

Buna göre;

- Devletin yönetim şekli: *Rusya, parlamenter demokrasiyle idare edilen federal bir cumhuriyet olmalıdır.*

- Kırgız [Kazak] eyaletlerinin muhtariyeti: *Kırgız [Kazak] eyaletleri muhtariyet almalıdır. Muhtariyetin tespitinde millî farklılıklar ve hayat şartları göz önünde bulundurulmalıdır.*

no: 13, s. 46-53; *Alaş Közğalsı / Devijniye Alaş*, Belge no: 147, s. 386-389.

³³ Bu metinde geçen "Kırgız" ifadesinden kastedilen "Kazaklar"dır. Rusların, Kazaklara "Kırgız" demesinden kaynaklanan bir durumdur ve bu andlandırma, Çarlık Rusyası'nın devrilip Sovyetlerin kurulmasından sonra 26 Ağustos 1920 tarihinde Kazaklar için kurulan ve Kırgız ASSR (Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) ismini taşıyan muhtar devletin adının 1925 yılında "Kazakistan ASSR" olarak değiştirilmesine kadar devam etmiştir. Kırgızlar içinse, "Kara Kırgız" ifadesi kullanılmıştır.

- **Toprak meselesi:** *Kırgızlar* [Kazaklar] tam olarak kendi topraklarına yerleşene kadar, onlara ait topraklar hiç kimseye verilmemelidir. Kazak bozkırında verimli toprakların azlığından hareketle, Kazaklardan alınan ... topraklar derhal Kazaklara geri verilmelidir...

- **Millî milis teşkilatı:** *Düzenli ordu, millî milis kuvvetlerinin yerini alacaktır.*

- **Din:** *Akmola, Semey [Semipalatinsk], Yedisu [Semireçiyeye], Turgay, Ural ve Hazar-ötesi [Mangışlak] Kazakları geçici olarak Orenburg Müftülüğüne bağlanmalıdır....*

- **Kadın hakları:** *Siyasî haklar bakımından kadınlar erkeklerle eşit olmalı, başlık kaldırılmamalıdır. 16 yaşına gelmemiş kızlarla nikah yasaktır. Mollaların, 16 yaşından küçük kızlara ve 18 yaşından küçük erkeklerle nikah kıyması yasaktır. Nikah sırasında molla, taraflardan her ikisinin de rızasını almalıdır. Dul bir kadın, yakınlarının tesirinde kalmadan kendi hür iradesiyle evlenebilmelidir. İkinci kadınla evlilik birincinin rızasıyla olmalı, birinci hanımın kabul etmemesi ve evden gitmek istemesi halinde koca, başka birisiyle evlenene kadar onu vesayeti altında tutmalıdır.*

- **Siyasi parti:** *Ayrı bir Kırgız [Kazak] siyasî partisi kurulması gerekli görülmüş olup Kurultay, parti programını hazırlama görevini Şîrâ-yı İslâm'a temsilci olarak seçilen delegelere (Aydarhan Turılbayev, Abıkey Satpıyev, Alcan Baygörin, Cahanşa Dosmuhamedov, Validhan Tanaşev, Nazarbay Mametov, Mustafa Çokay, Gabdrahman Orazayev) vermiştir. Parti, parlamenter demokrasi ve federal cumhuriyet temellerini esas almalıdır. Partinin programı hazırlandıktan sonra incelenmek üzere Kırgız [Kazak] eyalet komitelerine gönderilecek, programı ancak Kurucu Meclis'e seçilen vekillerin kontrolünden sonra onaylanacaktır. Parti programı hazırlanana kadar Kurucu Meclis'e seçilen vekiller Kurultay kararlarına göre hareket edeceklerdir.*

Kurultay tarafından parti programını hazırlama görevi verilen delegeler, çeşitli sebeplerle bu görevi vaktinde yerine getiremediler. Bunun üzerine, A. Bökeyhanov'un başını çektiği bir grup, Kurultay'ın parti kurulması yönündeki kararı uyarınca, bu görevi üzerlerine aldılar. Öncelikle partinin adı kararlaştırıldı. Ardından Kazak gazetesinin 244. sayısında *Partimize atalarımızın adı olan 'Alaş' adını vermek istiyoruz. Kurultay'ın kararlarını destekleyenler ve parti kurulmasından yana olanlar bundan böyle listelerini "Alaş Partisi" olarak değiştirsinler.*³⁴ şeklinde bir yazıyla partinin adı anlamına da vurgu yapılarak ilan edildi.

Millî bir çizgi takip edeceği adından anlaşılan Alaş Partisinin programı³⁵, Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Miryakup Dulatov, Eldes Omarov, Esengali Turmuhamedov, Abdulhamit Jündibayev ve Azimbek Birimcanov'dan oluşan bir komisyon tarafından hazırlandı. Rusya'nın yönetim biçimi, Kazak muhtariyeti, fikir, matbuat ve dernek kurma hürriyeti ile kişi dokunulmazlığı, din, mahkeme, vergi, işçi hakları, eğitim ve toprak meselesi olmak üzere 10 maddeden oluşan parti programı, Kazak

³⁴ *Alaş Orda*, Belge no: 15, s. 61; *Alaş Kozğalsı / Döjjeniyeye Alaş*, Belge no: 163, s. 425-426.

³⁵ Alaş Partisi programı için bkz. A. Bökeyhanov, *Şığarmalar*, Haz. M. Koygeldiyev, 1994 Almatı, s. 259-262; *Alaş Kozğalsı / Döjjeniyeye Alaş*, Belge no: 174, s. 438-441; Muhtar Kul-Muhammed, *Alaş Bağdarlaması: Kıyanat pen Akikat / Programma "Alaş": Falsifikatsiya i Deystvitelnosti*, Almatı 2000, s. 82-90.

gazetesinin 21 Ekim 1917 tarihli sayısında (No: 251) yayımlandı.

Parti programına paralel olarak 1917 yılının Ekim ayında partinin eyalet şubeleri de teşkil edilmeye başlandı. İlk şube Tomsk'taki Sibirya Muhtariyeti kurultayından dönen A. Bökeyhanov tarafından Semey'de açıldı (12-20 Ekim). Hemen ardından Omsk, Aralık ayında da Orenburg'da Turgay şubeleri açıldı.³⁶

Alaş Partisi, Kazakistan dışında bugünkü Kırgızistan'da da teşkilatlandı. Partinin Kırgızistan şubesi Abdikerim Sıdkov öncülüğünde Pişpek'te (Bişkek) kuruldu. Daha çok Kırgızistan'ın kuzeyinde teşkilatlanan partinin Kırgız sahasındaki organizasyonunda A. Sıdkov dışında İsenahı Arabayev, Kasım Timistanov, N. Tulin, D. Soronbayev, S. Çukin vd. Kırgız aydınları aktif görev yaptılar.³⁷

Alaş liderlerinin bütün çabalarına rağmen siyasi şartlar nedeniyle Alaş Partisi ancak belirli merkezlerde teşkilatlanabildi. Buna paralel olarak parti programı da gerekli kurullardan geçmediği için onaylanamadı ve taslak olarak kaldı. Zira I. Kazak Kurultayı'nda alınan karara göre parti programı, Şûrâ-yı İslâm temsilcileri tarafından hazırlanarak Kazak eyalet komitelerine gönderilecek, Kurucu Meclis'e seçilen vekillerin kontrolünden sonra Alaş Partisi Kongresi tarafından onaylayacaktı. Fakat çok geçmeden başlayan iç savaş bütün planları alt üst edince parti ve programıyla ilgili başlatılan çalışmalar da yarım kaldı.

Alaş Partisi'yle aynı dönemde (1917 sonbaharı) Kazakistan'da adı "Üç Cüz" olan ve kendini "Kırgız [Kazak] Sosyalist Partisi" olarak adlandıran bir başka siyasi parti daha kuruldu. Külbay Toguzov (başkan), Şahmerdan Elcanov ve arkadaşları tarafından kurulan Üç Cüz Partisi,³⁸ Alaş Orda'nın mücadele halinde olduğu Bolşeviklerin safında yer alan ve onlar tarafından desteklenen bir partiydi.

Güç şartlar altında doğan ve ülke çapında teşkilatlanamamış olan Alaş Partisi seçimlerde sosyal devrimci Es-Er'ler, sosyal demokrat Bolşevikler ve Üç Cüz partisiyle mücadele etti. Büyük şehirler ile Rus göçmenlerin ve işçilerin yoğun olduğu yerlerde Rus partileri seçimlerden üstün çıksalar da, genel itibarıyla Alaş Partisi halkın teveccühünü kazanmayı bildi. Stalin'in desteğiyle Alaş'a karşı seçimlere giren Üç Cüz ise, hiçbir varlık gösteremedi.

1917 Ekim Devrimi ve Kazakistan

Temelde birbirlerine karşı olmalarına rağmen Geçici Hükûmet ile Sovyetler başlangıçta uyumlu bir politika takip ettiler. Sovyetler, Geçici Hükûmetin yerel organları vasıtasıyla eski yönetimi tasfiye etmek için çaba harcadılar. Türkistan coğrafyasında

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Koygeldiyev, s. 305-308.

³⁷ O. Dj. Osmonov, *İstoriya Kırgızistana (S drevneyşih vremen do naşih dnei)*, Bişkek 2012, s. 363-364.

³⁸ A. Z. V. Togan, *Bugünkü Türküli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 362.

Türkistan Genel Valisi Kuropatkin³⁹ dışında hemen bütün üst rütbeli askeri kadrolar görevden uzaklaştırıldı. Siyasî tutuklulara af çıkarıldı. Ancak Geçici Hükûmeti oluşturan taraflar arasındaki uyumlu çalışma, Lenin'in sürgünden dönmesinden sonra bozulmaya başladı. Taraflar arasında devlet yönetimi, siyasî partiler, tarım ve savaş gibi temel meselelerde derin görüş ayrılıkları kendini gösterdi. Lenin, Sovyetlerin Bolşevikleşmesini ve iktidarın Sovyetlere geçmesini istiyordu.

Savaşın ağır yükü, hayat pahalılığı, açlığı ve yıkımı miras olarak bırakan 1916 ayaklanmalarıyla oluşan tablo, ihtilalden sonra geri hizmetler için askere alınanların devrimci düşüncelerle evlerine dönmeleri ve siyasî hareketlilik, Bolşeviklerin elini güçlendiriyor, halk katmanlarında Lenin'in ideolojisini etkili hale getiriyordu. Sovyetlerin etkinliğinin artmasıyla Kazakistan'da Rus İşçi, Asker ve Köylü Sovyetlerine paralel yerel devrimci işçi teşkilatları (Verniy (Almatı) Şehri Müslüman İşçileri Birliği, Jarkent (Yarkent)'te İşçi Birliği, Türkistan Bölgesine dahil olan Güney Kazakistan eyaletlerinde Müslüman Emekçileri Birliği (İttifak)) ile gençler ve köy öğretmenleri tarafından gençlik teşkilatları kuruldu (Omsk'ta "Demokrat Gençler Sovyeti", Akmola'da "Jas Kazak (Genç Kazak)", Spaski Fabrikasında "Jas Cürek (Genç Yürek)", Petropavl'da "Talap (Talep)", Semey'de "Janar (Işık)", Evliya-Ata Merke'de "Kazak Gençleri Devrim Birliği" vd.). Bunların çoğu millî liberal aydınların peşinden giderken, S. Seyfullin'in liderliğindeki "Genç Kazak" teşkilatı ile T. Rıskulov'un "Kazak Gençleri Devrim Birliği" Sovyetlere katıldı.⁴⁰

Geçici Hükûmet ile Sovyetler arasındaki çekişme, 1917 yılı Temmuz'unda iyice gün yüzüne çıktı. 4 Temmuz'da işçiler, askerler ve denizcilerden oluşan yaklaşık 500 bin kişilik büyük bir kalabalık, "Tüm İktidar Sovyetlere" sloganıyla Petrograd (Petersburg)'da Geçici Hükûmet'i protesto eden bir gösteri düzenledi. Cepheden güvenilir askeri kıtalar getirerek göstericileri dağıtan ve Bolşeviklere baskıya başlayan Hükûmet, hareketin lideri Lenin'in tutuklanması yönünde de karar aldı. Bütün tedbirlere rağmen Bolşeviklerin artan nüfuzu ve hareketin geniş halk kitlelerine yayılmasının önüne geçilemedi. İşte bundan dolayı Temmuz hadiseleriyle sesleri kesilen Bolşevikler, birkaç ay sonra yeniden yönetimin Sovyetlere geçmesini talep etmeye başladılar. Lenin ve Bolşevik Partisi yönetimi ele geçirmekte kararlı idiler ve bu işin ancak silâh zoruyla elde edileceğini düşünüyorlardı. Nihayetinde, Lenin'in emriyle Bolşevik Partisi silâhlı mücadele kararı aldı. Petrograd İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetlerinden Devrimci Askerî Komite kuruldu. Hazırlıkların ardından Bolşevik Partisi öncülüğünde 24 Ekim 1917 günü Petrograd (Petersburg)'da işçi ve askerlerin silâhlı ayaklanması başladı. İsyanlılar başkentün önemli binalarını ve merkezlerini işgal ettiler. Geçici Hükûmet devrildi, bakanlar tutuklandı. Hemen ertesi gün 25 Ekim sabahı Lenin tarafından Geçici

³⁹ Kuropatkin de o görevde fazla kalamadı. Birleşik Taşkent Sovyeti'nin 30 Mart 1917 tarihli toplantısında alınan kararla Türkistan Genel Valiliği görevinden uzaklaştırıldı ve ev hapsine alındı. Bkz. *İstoriya Kazahskoy SSR*, IV, Alma-Ata 1977, s. 16.

⁴⁰ *İstoriya Kazahstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney (Oçerk)*, Almatı 2006, s. 287.

Hükûmetin devrildiği ve yönetimin Petrograd İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetinin Devrimci Askerî Komitesine geçtiği ilan edildi.⁴¹

“Ekim” ya da “Sovyet İhtilali” olarak bilinen bu gelişmeyi takip eden günlerde, ülkede Sovyet yönetimleri kurma çalışmaları başladı. Ancak ülke genelinde eski yönetimin tasfiye edilip Sovyet teşkilatlarının kurulması zaman alacak; dahası, bu iş silâhlı mücadele yoluyla gerçekleştirilecekti. Bu durumun farkında olan Sovyet liderleri, başta işçi ve köylü kesimleri olmak üzere Rus, gayri Rus bütün halk kitlelerinin desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. Bu sebeple, gerek halkı Sovyetlerin safına çekmek gerekse Sovyet yönetiminin bundan sonra takip edeceği politikaların prensiplerini ortaya koymak düşüncesiyle birbiri ardına bildirimler neşretmeye başladılar. 2 Kasım 1917 tarihinde “Rusya Halklarının Hakları”⁴², 5 Kasım 1917’de “Halka”⁴³, 20 Kasım 1917’de “Doğunun ve Rusya’nın Bütün Müslüman Emekçilerine”⁴⁴, Ocak 1918’de de “Sömürülen Halkların ve Emekçilerin Hakları”⁴⁵ bildirimleri yayımlandı.

Bunlardan ilkinde, Rusya’da yaşayan halkların eşitliğinden, her halkın kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğundan, millî ve dinî bütün ayrıcalıkların kaldırıldığından ve millî azınlıklar ile etnografik grupların özgür gelişiminden bahsedilmektedir.

Aynı şekilde ülkedeki bütün kesimleri hedef alan “Halka” bildirisinde, halktan yerel Sovyetler teşkil etmek suretiyle iktidarı ele geçirmeleri istenirken, *Toprak, ekme, fabrikalar, silâhlar, gıda, ulaşım bundan böyle hepsi sizindir, gözümüz gibi koruyup muhafaza ediniz.* deniliyordu.

“Doğunun ve Rusya’nın Bütün Müslüman Emekçilerine” adıyla Sovyet Halk Komiserliği tarafından kaleme alınan üçüncü bildirimde ise, hedef kitle Müslümanlardı. Rusya Müslümanlarından işçi devrimini ve Sovyet Hükûmeti’ni desteklemeleri isteniyor, onları etkileyecek cazip vaatlerde bulunuluyordu: *Bundan böyle inançlarınız ve âdetleriniz, millî ve kültürel kurumlarınız özgür ve dokunulmazdır. Özgür ve serbestçe kendi millî yaşamınızı oluşturunuz. Bu sizin hakkınızdır. Haklarınızın Rusya’daki diğer halkların haklarıyla eşit olduğunu ve haklarınızın devrimin gücü ve onun organı durumundaki İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri tarafından korunmakta olduğunu biliniz.*

⁴¹ *İstoriya Kazahskoy SSR*, IV, s. 37.

⁴² Bildiri metni için bkz. V. İ. Lenin-Yo. Dj. Stalin, “Deklaratsiya Prav Narodov Rossii”, *Pobeda Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticheskoy Revolyutsii v Kazahstane 1917-1918 gg.*, *Sbornik Dokumentov i Materialov*, I, Alma-Ata 1957, s. 155-157; *Noveşyaya İstoriya Kazahstana*, *Sbornik Dokumentov i Materialov*, Belge no: 2 (II. Bölüm), s. 39-40.

⁴³ Bildiri metni için bkz. V. İ., Lenin, *Polnoye Sobraniye Soçineniy*, T. 35, Moskva 1962, s. 67.

⁴⁴ Bildiri metni için bkz. “Ko Vsem Trudyaşçimsya-Musulmanam Rossii i Vostoka”, *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, I, Moskva 1957, s. 34-35; *Noveşyaya İstoriya*, Belge no: 3 (II. Bölüm), s. 40-41.

⁴⁵ Bildiri metni için bkz. V. İ., Lenin, *Polnoye Sobraniye Soçineniy*, T. 35, Moskva 1962, s. 221-223

Ocak 1918'de toplanan Sovyetlerin III. Kongresinde ilan edilen ve bizzat Lenin tarafından kaleme alınan son bildiride ise, *Sovyet Rusya Cumhuriyeti, özgür milletlerin özgür birliği temelinde, Sovyet Millî Cumhuriyetleri Federasyonu olarak kurulur.* denilmekte, Rusya'daki gayri-Rusların hür iradeleriyle kendi millî devletlerini kurabilecekleri ve Sovyet Rusya'nın bu millî devletlerin bir araya gelmesiyle oluşacak bir Federal Sovyet Cumhuriyeti olacağı ilan edilmektedir.

2. Genel Kazak Kurultayı ve Alaş Orda Muhtar Hükûmetinin İlanı

Devlet yönetimi konusunda, Türkistan Türklerinin beklentileri ile Sovyetlerin ilan ettikleri prensipler büyük ölçüde örtüşüyordu. Türkistan Türkleri muhtar bir yönetim şeklinin kurulmasından yana idiler; gerçekleşmeyeceği düşüncesiyle hiçbir zaman tam bağımsızlıktan söz etmemişlerdi. Sovyetlerin ilan ettiği yönetim şekli onların taleplerini karşılmasına rağmen, inandırıcı bulmadıkları için Sovyetlerin, Geçici Hükûmet'in yerini almasından rahatsız oldular. Onları rahatsız eden bir diğer konu da Rusya'nın I. Dünya Savaşından çekilmesi ve ülkedeki siyasî belirsizlikti. *Kır Balası* dergisindeki "Sibirya Kurultayı" makalesinin sonunda bu duruma dikkat çeken Alaş lideri Alihan Bökeyhanov, Finlandiya, Ukrayna ve Kafkasya'nın bölünüp ayrıldığını, Rusya'nın zor durumda bulunduğunu ve bu durumda Kurucu Meclisin de toplanamayacağını belirterek, anlaşmayı bozup savaşı terkettiği için müttefiklerin Rusya'ya savaş açabileceğini ileri sürüyordu. *Olacakları oturup izleyecek olursak Kosak* (Rus Kazakları) *arasında yok olur gideriz.*⁴⁶ diyerek zaman kaybının telafi edilemeyeceği hususuna dikkat çektiği yazısında, Kazakları, aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp ülkelerine sahip çıkmaya çağırılmakta idi. Hakikaten Bökeyhanov'un da belirttiği gibi, Rusya'da işler iyi gitmiyor, dahası, nasıl gelişeceği de kestirilemiyordu. Öyleyse, diğer pek çok halk gibi, vakit kaybetmeden çalışmalara başlanmalı, gerekli adımlar atılmalıydı. İşte bu düşünceyle 1917 Kasım ayı başında Başkurt ve Kazak temsilcileri Orenburg'da bir araya gelip ülkelerinin geleceği ve Sovyetlere karşı verilecek mücadele konusunda önemli kararlar aldılar. Bu kararlardan en önemlisi, "Şarkî Rusya Muhtar Müslüman Ülkeleri Birliği" kurulması konusunda anlaşmaya varılmasıdır ki, Z. V. Togan tarafından bu birliğe dair bir harita⁴⁷ bile hazırlanmıştır. Alınan kararlar arasında Orenburg'un Başkurdistan ile Batı Kazakistan'ın ve Orenburg Rus Kazaklarının merkezi olması, Başkurtlar ile Batı Kazakistan'ın birleşmesi ve Rus Kazaklarının onlara katılması da bulunuyordu.⁴⁸

Millî hükûmetlerin kurulmasını ve Sovyetlere karşı birlikte mücadeleyi hedefleyen Kasım ayı başındaki görüşmelerin üzerinden çok geçmeden 16/29 Kasım 1917 tarihinde Orenburg'da Başkurt Millî Muhtar Cumhuriyeti ilan edildi. Yunus Bikbov

⁴⁶ Bökeyhanov, s. 266.

⁴⁷ Harita için bkz. Togan, *Türkistan*, s. 371.

⁴⁸ Z. V. Togan, *Hatıralar*, Ankara 1999, s. 157.

hükümet başkanı, Z. V. Togan da dahiliye ve hariciye vekili seçildi.⁴⁹ Başkurt Millî Hükûmeti'nin ilamından birkaç gün sonra da Kazaklar aynı düşünceyle II. Genel Kazak Kurultayı'nı topladılar.

II. Genel Kazak Kurultayı⁵⁰, 5-13 Aralık 1917 tarihleri arasında Orenburg'da yapıldı. Organizasyon komitesinde Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Eldes Omarov, Sağındık Doscanov ve Miryakup Dulatov'un yer aldığı kurultayın başkanlığını Bahıtkerey Kulmanov; yardımcılığını A. Bökeyhanov, Halel Dosmuhamedov, Galimcan Kenesarin ve Omar Karaşev; sekreteryasını ise Davletşah Kusabgaliyev, Miryakup Dulatov ile Seydazım Kadirbayev yaptı. Kazak siyasi tarihinin en önemli adımlarından biri olan Kurultay'a özel davetlilerin yanında Bökey/İç Orda'dan, Ural, Turgay, Akmola, Semey (Semipalatinsk), Yedisu, Sırderya ve Semerkant eyaletleriyle Altay Valiliği'nden, kısaca Kazakların yaşadığı eyalet ve valiliklerden delegeler katıldı. Kurultay'da görüşülen konular şunlardır:

- 1-Sibirya ve Türkistan Muhtariyetleri ve Güney Doğu İttifakı ile münasebetler,
- 2-Kırgız [Kazak] eyaletlerinin muhtariyeti,
- 3-Millî milis kuvvetleri,
- 4- Halk Şûrası (hükûmet),
- 5- Eğitim,
- 6- Millî banka,
- 7- Müftülük (dinî idare),
- 8- Halk mahkemesi,
- 9- Yerel yönetim,
- 10- İâşe meselesi.

Her biri ayrı ayrı ele alınıp görüşülen gündem maddeleri arasından *muhtariyet* ve *hükûmet kurulması* ile *millî milis kuvvetlerinin oluşturulması* meselelerine özel önem verildi. Kurultay adına Semey delegesi Halel Gabbasov'un yaptığı konuşmadan sonra, "Alaş Orda Muhtariyeti" adıyla muhtariyet ve "Alaş Orda Halk Şûrası" adıyla geçici bir hükûmet kurulması yönünde karar alındı. Ancak ifade edelim ki, bu karar büyük tartışmaların ardından geldi. Muhtariyet konusunda hemfikir olan delegeler, bunun ilanı konusunda ikiye bölünmüşlerdi. Rusya Müslümanları arasında topraklı muhtariyetten yana tavrıyla bilinen C. Dosmuhamedov'u takip eden Ural eyaleti ve Bökey/İç Orda delegeleri ile Sırderya'dan katılan bazı delegeler, muhtariyetin hemen ilan edilmesini

⁴⁹Togan, *Hatıralar*, s. 156.

⁵⁰II. Genel Kazak Kurultayı tutanakları için bkz. *Novyşaya İstoriya Kazahstana*, s. 77-89; *Alaş Orda*, Belge no: 16, s. 62-75; *Alaş Kozğalı / Dvijeniye Alaş*, Belge no: 182, s. 472-482.

isterken A. Bökeyhanov, A. Baytursunov, M. Dulatov gibi *Kazak* gazetesi etrafında toplanan aydınların başını çektiği delegeler bu meselenin, milis kuvvetlerinin oluşturulmasından ve Sırderya bölgesi Kazakları ve Kazakistan'da yaşayan diğer halk temsilcileri (Ruslar ve Rus Kazakları/Kazaçiler) ile yapılacak görüşmelerden sonraya bırakılması gerektiğini savunuyorlardı. Zira Kazakların yaklaşık yarısı (2.5 milyon) güneyde Türkistan Genel Valiliği sınırları içinde yaşıyor, ilan edilmesi istenen Alaş Orda Muhtariyeti sınırları içinde yani Kazakistan'ın bozkır bölgesinde de çok sayıda Rus bulunuyordu. Onlara göre, Kazakların yarısını dışarıda bırakarak ve Kazaklar arasında yaşayan çok sayıdaki Rus nüfusu yok sayarak ilan edilecek bir muhtariyet sağlıklı olmayacağı gibi, milis kuvveti olmadan muhtariyeti savunmak da mümkün değildi. Bu arada muhtariyet meselesinde bunlardan tamamen farklı bir görüşü, Sırderya temsilcisi olarak davet edilen ve aynı zamanda iki hafta önce Hokant'ta kurulan Türkistan Muhtar Hükümeti'nde⁵¹ Dış İşleri Bakanı olarak görev almış olan Mustafa Çokay seslendirdi. Mustafa Çokay, bozkır bölgesi Kazaklarının ayrı bir muhtariyet ilanına karşıydı ve Alaş Orda'nın Türkistan Hükümeti içinde yer alması gerektiği düşüncesindeydi. Türkistan Hükümeti'nin sadece Özbeklerin hükümeti olmadığını ifade eden Çokay, hem kendisinin hem de kendisi gibi Kazak olan M. Tıñşbayev'in o hükümette üst düzey görev aldıklarını söyleyerek kurultay katılımcılarını ikna etmeye çalıştı.⁵² Fakat çabaları sonuç vermedi. Alaşçıların temsilcisi durumundaki A. Bökeyhanov, böyle bir ittifaka prensip olarak karşıydı. Türkistan'la akraba ve dindaş olduklarını gözardı etmeyen Bökeyhanov'a göre, muhtariyet başlı başına memleket demektir. Memleket olarak iş yapmaksa kolay değildi. Kazaklar arasında cehalet hâkimdi ve iş yapacak adam sayısı azdı; Türkistan halkı arasında ise cehalet Kazaklardakinden daha fazla, kabiliyetli insanların sayısı ise Kazaklardan on kat daha azdı. Türkistan Hükümeti'yle muhtariyeti deve ile eşeğin koşulduğu bir arabaya benzeten Bökeyhanov, *biz böyle bir arabaya binip nereye gidebiliriz?* diye soruyor, dahası, ifadelerinde ön plana çıktığı üzere aşırı boyutlarda gördüğü mutaassıp yapısı sebebiyle Türkistan'la birlikte muhtariyet kurmayı, *koyununa taş doldurup İrtiş'e atlamak*, yani göz göre göre ölüme gitmek olarak görüyordu.⁵³

⁵¹ Türkistan Muhtariyeti, 26 Kasım 1917 tarihinde Hokand şehrinde toplanan Türkistan Müslümanları IV. Olağanüstü Kurultayı'nın ikinci gününde 27 Kasım'da gece geç saatlerde oybirliğiyle alınan kararla ilan edildi. Alınan kararda “*Yaşasın Türkistan Muhtariyeti! Türkistan Müslümanları IV. Olağanüstü Kurultayı Türkistan bölgesinde yaşayan halkların isteği üzerine, Rusya devrimi tarafından belirlenen esaslara binaen federasyon temelinde kurulan Rusya Cumhuriyeti ile birlikte kaldığı halde Türkistan'ın toprak muhtariyetini ilan eder*” deniyordu. 12 üyeli olması plânlanan Türkistan Hükümetinde şu isimler yer aldı: Muhammedcan Tıñşbayev (Muhametcan Tıñşbayulu) (Başbakan ve İç İşleri Bakanı), İslam Şahahmedov (Başbakan yardımcısı), Mustafa Çokay (Dış İşleri Bakanı), Ubeydullah Hocayev (Savunma Bakanı), Yuralı Ağayev (Doğal Kaynaklar Bakanı), Abidcan Mahmud (İşe Bakanı), Abdurahman Orayev (İç İşleri Bakanı) ve Solomon Abramoviç Herzfeld (Maliye Bakanı). Muhtariyet ilan edilip hükümet kurulsada, Hokant'ta kurulan Türkistan Muhtariyeti'nin ömrü ancak iki ay kadar sürdü. 31 Ocak 1918'de Bolşevikler tarafından dağıtıldı. Daha fazla bilgi için bkz. A. Kara, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul 2002, s. 118-142.

⁵² Koygeldiyev, s. 345.

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Bökeyhanov, s. 263-264, 375-376; Koygeldiyev, s. 339-340; K. Nurpeyisulu, *Alaş*

Şubat 1919'da General Kolçak idaresindeki Geçici Sibirya Hükûmet'i ile yaptığı bir görüşmede, ...*Biz, Batıcıyız. Biz halka medeniyet getirmek için verdiğimiz mücadelede Doğu'ya, Moğolistan'a bakamayız, orada medeniyet olmadığımız biliyoruz. Bizim yönümüz Batı'ya dönük; Batı medeniyetini ise ancak Rusya ve Ruslar vasıtasıyla alabiliriz ...*⁵⁴ diyen Bökeyhanov'un kafasında Türkistan Muhtariyeti ile değil, daha gelişmiş ve Batı medeniyetine ulaşmada araç olarak gördüğü kuzeydeki Rus ve Rus-Kazak hükûmetleriyle ittifak vardı.⁵⁵ II. Kazak Kurultayı'ndan yaklaşık bir buçuk ay önce (8-15 Ekim 1917) Tomsk'ta toplanan Sibirya Muhtariyeti Kurultayı'na 9 kişilik bir heyet olarak katılmış, burada yaptığı konuşmada, *geçici olarak topraklı alt muhtariyet* şeklinde, başka bir ifadeyle Turgay ve Ak-mola eyaletleri olarak Sibirya Muhtariyeti içinde yer almak istediklerini dile getirmiş, kurultayda bu yönde karar alınmıştı.⁵⁶ Bökeyhanov, bu konudaki düşüncelerini II. Kazak Kurultayı sonunda yaptığı konuşmada da dile getirdi. Dolayısıyla da Çokay'ın teklifinin kabul görme ihtimali yoktu. Bu sebeple, onun teklifi tamamen bir kenara bırakılırken, tartışma, muhtariyetin ilanından yana olanlar ve bunu zamana yaymak isteyen Alaşçılar arasında yoğunlaştı. Taraflar arasında uzlaşma sağlanamayınca oylamaya gidildi. Mustafa Çokay, Azimhan Kenesarin ve Ahmet Çegirov'un çekimser kaldıkları oylamada, 33 delege muhtariyetin ilanı yönünde, 42 delege ise karşı yönde oy kullandı. Ancak azınlığın, muhtariyetin ilan edilmemesi halinde Türkistan Muhtar Hükûmeti ile birleşeceklerini belirtmeleri üzerine, Mustafa Çokay'ın da araya girmesiyle bir ara formül bulundu. Buna göre: 1- Alaş Orda, bir ay içinde Türkistan Kazaklarının tümünün kendisine katılmasını sağlayacak, katılım olsa da olmasa da netice bir ay sonunda halka duyurulacak; 2- Bir ay içinde Türkistan Kazaklarının Alaş Orda'ya katılımının gerçekleşmemesi hâlinde, Alaş Orda, kendi muhtariyetini resmen ilan etme hakkına sahip olacak; 3- Eğer bir ayın sonunda katılım gerçekleşmez ve muhtariyet de ilan edilmez ise, herkes başının çaresine bakacak; 4- Türkistan bölgesi Kazaklarının bir ay içinde Alaş Orda'ya katılması halinde, muhtariyetin ilanı Alaş Orda'nın ihtiyarında olacaktır.⁵⁷ Böylece Türkistan bölgesi Kazaklarının Alaş Muhtariyeti ile durumları, bir ay zarfında çözümlenmek üzere, kurulacak hükûmete havale edilirken muhtariyetin resmî ilanı hususunda da Alaş Orda yetkili kılınmış oluyordu.

Taraflar arasındaki uzlaşıdan sonra Alaş Orda Hükûmeti başkanlığı için seçim yapıldı. Alihan Bökeyhanov, Bahıtkerey Kulmanov ve Aydarhan Turlubayev'in aday oldukları seçimi Alihan Bökeyhanov kazanarak Alaş Orda Muhtar Hükûmeti başkanı

Akikatu, Almatı 2010, s.162-163.

⁵⁴ *Alaş-Orda*, Belge no: 47, s. 139.

⁵⁵ Bökeyhanov'un Sibirya Muhtariyeti içinde yer almak istemesinin gerekçeleri için bkz. Bökeyhanov, s. 262-266, 374-375.

⁵⁶ Sibirya Kurultayında alınan kararlar için bkz. D. A. Amanjolova, *Na İzlome. Alaş v Etnopolitikeşköy İstorii Kazahstana*, Almatı, 2009, s. 180-182, 190.

⁵⁷ Koygeldiyev, s. 344; Nurpeyisuli, *Alaş Akikatu*, s. 168.

oldu.⁵⁸ Muhtariyetin ve hükûmetin kurulmasıyla ilgili alınan kararlar şunlardır:

1- *Toprağa dayalı millî muhtariyet kurulsun. Muhtariyet, Bökey (İç Orda) ile Ural, Turgay, Akmola, Semey, Yedisu ve Sırderya eyaletlerini, Fergana, Semerkant ve Hazar-ötesi eyaletleriyle Altay Valiliğinde ve çevresinde Kazak-Kırgızların nüfus olarak yoğunlukta buldukları yerleri içine almaktadır.*

2- *Kazak-Kırgız eyaletlerini kapsayacak muhtariyetin adı "Alaş"tır.*

3- *Muhtariyet sınırları içerisindeki yeraltı ve yerüstü kaynakları "Alaş Muhtariyeti"nin mülkiyettir.*

4- *Alaş Muhtariyeti'nin anayasası Cümle Rusya Kurucu Meclisi tarafından onaylanacaktır.*

5- *Kazak-Kırgızların arasında yaşayan azınlıkların hakları garanti altındadır. Her azınlık nüfusu oranında temsil edilecektir.*

6- *Alaş Muhtariyeti'ni iç savaşın getirmiş olduğu terör ortamından kurtarabilmek için, on üyesi Muhtariyet sınırları içerisindeki Rus ve diğer gruplardan olmak üzere, 25 üyeli "Geçici Alaş Orda Halk Şûrâsı" kurulacaktır. Alaş Orda'nın merkezi geçici olarak Semey şehri olacak ve vakit kaybetmeden Alaş Orda Hükûmeti, Kazak-Kırgızların yönetimini üstlenecektir.*

7- *Alaş Orda, milis kuvvetleri kurulması için etkili tedbirler almayı taahhüt etmektedir.*

8- *Alaş Orda, en kısa zamanda Alaş Muhtariyeti Kurucu Meclisini ... toplayacaktır.*

9- *Kurultay, Alaş Orda'ya borç alma ve diğer muhtariyetlerle görüşmelerde bulunma yetkisi vermektedir. Anlaşmalarda nihai karar Alaş Orda Kurucu Meclisi'ne aittir.*

⁵⁸ M. Koygeldiyev'in hazırladığı listeye göre hükûmette şu isimler yer almıştır: Bökey Orda Kazaklarından Validhan Tanaşev, Ural'dan Halel Dosmuhamedov, Akmola'dan Aydarhan Turlibayev, Turgay'dan Ahmet Birimcanov, Semey'den Halel Gabbasov, Yedisu'dan Sadık Amanjolov, Sırderya'dan Mustafa Çokay. Eyaletler dışından ise Alihan Bökeyhan (Bökeyhanov), Cahanşa Dosmuhameduli, Alimhan Ermekuli, Muhametcan Tınışbayulu, Baktıkerey Kulmanuli (Bahitkerey Kulmanov), Jakıp Akbayulu (Akbayev), Bazarbay Mamutlu ve Otunşi Elcanulu. Kurultay'da ayrıca hükûmet üyelerinin her birine birer yardımcı seçilmiş olup isimleri şunlardır: Ğaysa Kaşkınbayulu, Nusipbek Jakıpbayulu, Erecep İtbayulu, Satılğan Sabatayulu, Esenĝali Kasabolatulu, Batır Kayırniyazulu, Mukış Boştayulu, Seylibek Canaydarulu, Selimgerey Nurahihanulu, Ğumır Almasulu, Seydazım Kadırbayulu, Asfandiyar Kenjeuli, Niyaz Bekimuli, Esen Turmuhameduli, Jenek Soltanayulu (Yedisu eyaleti Kırgızlarından). Bkz. Koygeldiyev, s. 332-333. Alaş Orda temsilcileriyle yakın temas halinde bulunmuş olan devlet adamı ve tarihçi Z. V. Togan'ın, Alaş Orda üyelerinden A. Berimcanov'un (Birimcanov) notlarına dayanarak verdiği bilgiye göre ise, Alaş Orda hükûmet üyeleri ve bakanlıkların dağılımı şöyledir: Alihan Bukeyhanov (Bökeyhanov) (başkan), Halil Abbasoğlu (Gabbasov) (başkan yardımcısı), Ermek Alimhanov (herhalde Alimhan Ermekuli) (harbiye bakanı), Ahmet Berimcanov (Birimcanov) (adalet bakanı), Muhammed Tınışbayov (Muhametcan Tınışbayulu) (işleri bakanı, aynı zamanda Hokant Hükûmeti başkanı), Ahmet Baytursunov (Baytursunov) (eğitim bakanı); Cahanşah Dostmuhamedoğlu (Cahanşa Dosmuhamedov), Halil Dostmuhamedoğlu (Halel Dosmuhamedov) ve Ahmet Biy Sersenov Alaş Orda Batı Bölgesi mesul bakanlarıdır. Bkz. Togan, *Türkistan*, s. 369; B. Hayit, bu listeye Hokant Muhtar Hükûmeti'nde önce Dış İşleri sonra Tınışbayulu'nun yerine hükûmet başkanlığı yapan Mustafa Çokay'ı Alaş Orda'da Dış İşleri bakanı olarak eklemiştir. Bkz. Hayit, s. 253.

10- *Alaş Orda Halk Şûrâsı, hazırlayacağı muhtariyet anayasasını Kurucu Meclis'e sunacaktır.*

Kurultay'da, üzerinde durulan bir diğer önemli konu ise millî milis kuvvetlerinin teşkiliydi. Milis kuvvetlerinin sayısı, eğitimi, teçhizatı, masrafları, iâsesi bir plân dahilinde tespit edildi. Buna göre, Bökey Ordası'ndan 1000, Ural eyaletinden 2000, Turgay'dan 3000, Akmola'dan 4000, Semey'den 1500 ve Yedisu'dan 2000 olmak üzere toplam 13.500 kişilik bir milis kuvveti oluşturulacaktı. Milislerin ihtiyaçları ve masrafları halktan toplanacak vergilerle karşılanacak, eğitimi için ise Orenburg Rus Kazak birliklerinden yardım alınacaktı.

Milis kuvvetlerinin kurulması bilhassa önemli idi. Zira milis kuvveti olmadan muhtariyetin ve hükûmetin ayakta kalması ve iç savaş ortamında ülkeyi savunması imkânsızdı. Alaş Orda, Sovyetlerle mücadele etmek istiyordu. Ancak tek başına Sovyetlerle veya başka bir güçle mücadele edecek durumda değildi. Ayrıca milis kuvvetlerinin oluşturulması için de dış desteğe ihtiyaç vardı. Alaş Orda Hükûmet başkanı A. Bökeyhanov, Kurultay'da komşu muhtariyetlerle itifak yapılmasının lüzumundan bahseden bir konuşma yaptı ve bu konuşmasıyla bir bakıma daha önceki temaslara atıfta bulunurken, aynı zamanda Alaş Orda'nın takip edeceği politikayı da belirtmiş oldu.

Kazak Kurultayından bir hafta sonra, 20 Aralık 1917-4 Ocak 1918 tarihlerinde Orenburg'daki Kervansaray'da III. Başkurt Kurultayı toplandı. 29 Kasım'da ilan edilen Başkurt Millî Muhtariyeti'nin onaylandığı bu kurultaya Kazaklardan Seyitazım Kadirbayev (Seydazım Kadirbayult) ile bundan üç hafta önce Hokant'ta ilan edilen Türkistan Muhtar Hükûmeti'nin Hariciye bakanı Kazaklardan Mustafa Çokay katıldı. Aynı şekilde Z. V. Togan da Kazak kurultaylarına katılmıştı. Bunlar Türkistan Türklerinin birlikte gelecek aradıklarına işaret etmesi açısından önemliydi.⁵⁹

Sırderya Kazakları Kurultayı

Alaş Orda Hükûmeti'nin önündeki en önemli mesele, kuşkusuz, Türkistan Kazaklarının kendisine katılımını sağlamaktır. Muhtariyetin resmî ilanı da bu meseleye bağlı olduğu için, yeni Hükûmet açısından bu durum oldukça önemliydi. Kurultay sonrasında hemen harekete geçildi. İlk iş olarak Türkistan Kazaklarına hitaben Alihan Bökeyhanov ve Mustafa Çokay imzalı ortak bir bildiri hazırlanarak kurultay çağrısı

⁵⁹ Başkurt Kurultayında Yunus Bikbov'un başkanlığında, Z.V. Togan'ın dahiliye ve harbiye, İlderhan Mutin'in maliye, Tatarlardan Abdullah Edhemov'un eğitim, Ayıtbayev'in de ziraat vekili oldukları bir hükûmet seçildi. Eskiden olduğu gibi "Başkurt Askerî İdaresi" (Başkirkoye Voyskovoye Upravleniye) şeklinde tesmiye olunan Başkurt Harbiye Vekaleti, Kurultay kararı doğrultusunda Başkurt millî ordusunu kurmaya başladı. Ocak 1918'de bir Başkurt heyeti, Orenburg Rus Kazak Hükûmeti'nden bir miktar silâh aldı; bunlar ilk Başkurt alayını kurmak üzere Baymak'a gönderildi. Ordunun ihtiyacı olan para, çok miktarda depolanmış olan Samakin içki fabrikasındaki içkilerin Ruslara satılmasıyla temin edildi. Bkz. Togan, *Hatıralar*, 158-159.

yapıldı. Bildiride, II. Kazak Kurultayı'nda alınan karar doğrultusunda, Türkistan Kazaklarının Alaş Orda'ya katılımını görüşmek üzere 5 Ocak 1918'de Türkistan şehrinde bir kurultay toplanacağı ifade edilip, her kasabadan birer temsilcinin gönderilmesi isteniyor ve kurultayda Alaş Orda'yı Bakıtkerey Kulmanov, Miryakup Dulatov ve Tu-rağul Kunabayev'in temsil edecekleri belirtiliyordu.⁶⁰

Sırderya Kazakları Kurultayı olarak bilinen ve planlandığı gibi Türkistan şehrinde toplanan kurultaya, 72 delege katıldı ve toplantı üç gün sürdü. Türkistan bölgesi Kazaklarının Türkistan Muhtariyeti'nden ayrılarak Alaş Orda Muhtariyeti'ne katılmalarını sağlamak ve böylece Kazakları tek çatı altında toplamak amacıyla tertip edilen kurultaydan beklenen karar çıkmadı. Böyle zor bir dönemde Sırderya eyaletinin Türkistan Muhtariyeti'nden ayrılmasının Türkistan halklarının milli bağımsızlık mücadelelerine zarar vereceği gerekçesiyle, Sırderya Kazaklarının şimdilik Türkistan Muhtariyeti içinde kalmaya devam etmesi; Alaş Orda'nın kendi muhtariyetini ilan edip Türkistan Muhtariyeti ile birleşmesi halinde ise, Türkistan Muhtariyeti'nden ayrılarak Alaş Orda'yla birleşmesi yönünde karar alındı.⁶¹

Alınan kararlar Sırderya Kazaklarının Alaş Orda'ya katılımı, Alaş Orda'nın muhtariyetini ilan edip Türkistan Muhtariyeti'yle birleşmesi şartına bağlanmış oluyordu. Bu karar, taraflar mevcut pozisyonunu muhafaza ettiği sürece, Türkistan Kazaklarının Alaş Orda ile birleşemeyecekleri anlamına geliyordu. Zira yukarıda ifade edildiği üzere, Alihan Bökeyhanov ve arkadaşları, Alaş Orda'nın Türkistan Muhtariyeti ile birleşmesine prensip olarak karşıydılar. Diğer taraftan, Sırderya Kurultayı'ndan birkaç gün sonra, Ocak ayı başında, milli hükümetleri onaylaması beklenen Cümle Rusya Kurultayının, 31 Ocak'ta da Türkistan Muhtariyeti'nin Bolşevikler tarafından dağıtılması ve çok geçmeden başlayacak olan iç savaş, bütün planları alt üst edecek ve muhtariyetin resmî ilanı da imkânsız hâle gelecekti.

Rusya'da İç Savaş Yıllarında Alaş Orda Hükümeti

Kazak ve Başkurtların milli ordularını kurmakla meşgul oldukları ve teşkilatlanmaya çalıştıkları bu günlerde, Rus Kazaklarının elinde bulunan ve büyük bel bağlanan Orenburg, 18 Ocak 1918 tarihinde Bolşevikler tarafından işgal edildi. Beklenmedik bu gelişme Kazaklar, Başkurtlar ve Rus Kazakları arasında başlayan ittifakı sonuçsuz bırakmakla kalmadı, kuruluş aşamasında olan milli hükümetlere de (Alaş Orda ile Başkurt Hükümetleri) büyük darbe vurdu. Alaş liderleri ile hareketin bel bağladığı Ataman Dutov şehri terk ederken, Z.V. Togan'ın da içine bulunduğu Başkurt hükümeti üyeleri 3 Şubat'ta Bolşevikler tarafından tutuklandılar.⁶²

Orenburg'un işgali, 1917 Ekim İhtilali'nden hemen sonra başlayan Rusya'da Sovyet yönetimlerini oluşturma çalışmalarının bir parçasıydı. Rusya'nın diğer bölgele-

⁶⁰ Bökeyhanov, s. 268.

⁶¹ Koygeldiyev, s. 347.

⁶² Togan, *Hatıralar*, s. 160.

rine nazaran Kazakistan'da, Sovyetlerin taban bulacağı ölçüde bir proletarya mevcut olmadığı için, Sovyet yönetimlerinin teşkili zaman aldı. Buna rağmen, Rus Kazak birliklerinin bulunduğu Orenburg, Sibirya, Ural ve Yedisu dışındaki Kazak topraklarında 1917 Ekim'i ile 1918 Mart ayları arasında mahallî Sovyet Hükümet organlarının kurulması büyük oranda tamamlandı.⁶³

Orenburg'un Kızıl Ruslar tarafından işgali, daha yapılanma aşamasında olan Alaş Orda Hükümeti'ne büyük bir darbeydi. Zira işgal, Alaş Muhtariyeti'nin yapılanmasını sekteye uğratmakla kalmamış, Alaş Orda teşkilatlarının tek merkezden idaresini de imkânsız hale getirmişti. Savaş hali, ulaşım ve haberleşme güçlüğü sebebiyle Alaş Orda, Batı ve Doğu şeklinde ikili bir yapılanmaya gitmek mecburiyetinde kaldı. Bu fiilî durum, 11 Eylül 1918 tarihinde imzalanan 11 maddelik bir protokolle resmîyet kazandı ve Alaş Orda Muhtariyeti "Alaş Orda Doğu Bölümü" ve "Alaş Orda Batı Bölümü" olmak üzere resmen ikiye ayrıldı.⁶⁴ Jaña Semey (Yeni Semey)'deki merkezî Alaş Orda'ya tabi olacak olan Alaş Orda Batı Bölümü, Ural eyaletinin Cimbiti şehrinde konuşlandı. C. Dosmuhamedov başkan, Bökey/İç Orda'dan B. Kulmanov, Ural eyaletinden H. Dosmuhamedov ile Türkistan'dan İ. Turmuhamedov da üye olarak atandılar. Protokolün beşinci maddesinde belirtildiği üzere, Alaş Orda Batı Bölümü, Bökey/İç Orda'sını, Oyl eyaletini, Hazar-ötesi eyaletinin Mangşlak bölgesi ile Turgay eyaletinin Aktöbe ve Kırgız (İrgiz olmalı) şehirlerini kapsıyordu.⁶⁵

Kurulma aşamasında böyle bir sıkıntıyla karşı karşıya kalan Alaş Orda, kendini kabul ettirmek ve muhtariyetin resmî ilanını gerçekleştirebilmek için Sovyetlerle temasa geçme kararı aldı. 1918 yılı Mart ayında Alaş Orda Hükümetinin görevlendirdiği Halel ve Cahanşa Dosmuhamedovlar, Ural'dan Moskova'ya giderek Sovyet Halk Komiserleri başkanı Lenin ve Milliyetler Meseleleri Halk Komiseri Stalin'le görüştiler. II. Kazak Kurultayı kararlarıyla tanışan Stalin, 20 Mart'ta Alaş Orda başkan yardımcısı H. Gabbasov'la yaptığı telgraf görüşmesinde, Kurultay kararlarının Rusya halklarının haklarına dair Sovyetler tarafından ilan edilen deklarasyona uygun olduğunu belirtip, Sovyetleri tanıması şartıyla Alaş Orda'nın statüsünü tanıyacaklarını; yerel Sovyetlerle birlikte alacakları kararları onaylanmak üzere III. Sovyet Kurultayına sunmalarını istedi. Hemen ertesi gün bir araya gelen Alaş Orda üyeleri, II. Kazak Kurultayı kararları temelinde hazırladıkları 11 maddelik karar metnini Moskova'ya gönderdiler. 11. maddede Sovyet Hükümetinin belgeyi inceleyip kendilerini tez arada bilgilendirmesi istenmişti⁶⁶; fakat bizzat Stalin tarafından hemen cevap verileceği kendilerine bildi-

⁶³ Kazakistan'da Sovyet yönetimlerinin kurulması hakkında geniş bilgi için bkz. *İstoriya Kazahskoy SSR*, IV, s. 41-54.

⁶⁴ Bazı araştırmalarda Alaş Orda'nın, Doğu, Batı ve Güney olmak üzere üçe ayrıldığından bahsedilmekte ise de, Alaş Orda'ya ait belgelerde "Güney Bölümü"ne ait bir kayda rastlanmamıştır. Herhalde Güney Bölümü'nden kastedilen Yedisu bölgesi ve Kırgızistan'ın kuzeyindeki teşkilatlar olmalıdır.

⁶⁵ Alaş Orda'nın ikiye ayrıldığına dair protokol metni için bkz. *Alaş Orda*, Belge no: 25, s. 96-98.

⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Koygeldiyev, s. 351-354.

rilmiş olmasına rağmen herhangi bir cevap verilmedi ve Sovyetlerle başlatılan ilişki böylece kesildi. Sadece ilişki kesilmekle kalmadı; Mayıs ayında Alaşçılar, Sovyetlerin saldırısına maruz kalıp şehri terk etmek zorunda kaldılar. Alihan Bökeyhanov'u tutuklama kararı çıkarıldı.⁶⁷

Sovyet liderlere göre, Alaş Orda, bir milli-burjuva hareketiydi. Başkanı ve çoğu üyesi eski Kadet Partisi üyesi olan bu hareket, söz konusu yapısından arındırılmalı ve Sovyetleştirilmeliydi. Merkezî Sovyet Hükümetini tanıdıkları gerekçesiyle böyle bir harekete muhtariyet vermek demek, onların ellerine kitleleri ezebilecekleri silâh vermek demektir.⁶⁸ Talebi kurnazlık olarak gören Sovyet temsilcileri, aslında en başından beri Alaş Orda ile çalışmak niyetinde değillerdi. Zira Stalin, bir taraftan Alaş Orda'yı desteklediklerini söylerken, diğer taraftan onunla mücadele etmek ve Kazak bozkırında Sovyetleri kurmak için çalışmalara başlamıştı. Ocak 1918'de Çarlık devrinde gizli polislik yapan ve o sırada Üç Cüz partisi başkanı olan Kölbay Toguzov'u Turgay ve Akmola Bölgeleri Komiseri; Şubat 1918'de de Bozkır Bölgesi Ortodoks kilisesi eski misyoneri Alibi Cangeldin'i Kırgız (Kazak) Eyaleti Fevkalade Komiseri tayin etmişti. Alaş Orda ile görüşmelerin yürütüldüğü bir sırada gündeme gelen ve Alaş Orda'nın teklif edeceği birisinin atanacağı belirtilen, Milliyetler Meseleleri Halk Komiserliği'nde Kırgız [Kazak] Meselesi Müdürü olarak da Cangeldin'in talebi üzerine Orenburg Genel Valiliği eski faytoncusu Muhammed Tungaçin tayin edildi. Tungaçin, Mart 1918'de Moskova'dan Turgay bölgesine gelerek Kazaklardan 1000 kişilik bir süvari birliği kurdu.⁶⁹

Sovyetler, Alaş Orda'ya karşı Üç Cüz Partisi'nden de azamî ölçüde istifade ettiler. Başlangıçta sosyalist milli bir çizgide hareket etmeyi plânlayan Üç Cüz Partisi, 1918 yılı başından itibaren Sovyetlerle yakın işbirliğine gitti ve Kazakistan'da Sovyet Hükümet organlarının kurulmasına büyük katkıda bulundu.

1917 yılı Kasım ayında Beyaz Rus yanlısı Rus Kazak birlikleri, Bolşevik Sovyetlere karşı harekete geçmişlerdi. Orenburg, Ural ve Yedisu olmak üzere üç merkezden yürütülen ve bir süre sonra bütün ülkeye yayılan geniş çaplı bir iç savaş halini alacak bu karşı hareket, 1918 Mart sonunda hız kazandı. Ural'da Alaş milislerinin de katıldığı saldırılarla Haziran ayına kadar Batı Kazakistan'da Bökey/İç Orda'nın Han Karargahı olarak bilinen küçük bir kesimi hariç diğer bölgeler Beyaz Rus birliklerinin kontrolüne geçti. Alaş Orda, Beyazlar ile Kızıllar arasındaki mücadeleden ve ülkenin bir kısmını Beyazlardan temizleyen Rus Kazak birliklerinin tarafsız kalmasından faydalanarak 1918 yılı Martı'na kadar bugünkü Kazakistan ile birlikte Kırgızistan sınırları dahilindeki bazı şehir ve kazalarda yerel teşkilatlar kurmayı başardı.

3 Şubat'ta Kızıllar tarafından tutuklanıp hapsedilen Başkurt Hükümeti üyeleri, Beyaz Rusların başlattığı karşı saldırının açmış olduğu kargaşadan faydalanıp 3-4 Ni-

⁶⁷ Amanjolova, *Na İzlome*, s. 205.

⁶⁸ Amanjolova, *Na İzlome*, s. 196-199.

⁶⁹ Hayit, s. 255, 256.

san gecesi hapisten kaçmayı başardılar. 7-8 Nisan 1918'de Ufa'da Başkurt,⁷⁰ ardından 15 Mayıs'ta Kostanay'da Başkurt-Kazak kurultayı toplandı. Ufa'da alınan kararlara Kazakların da iştirak etmesi üzerine Kostanay'da Japonya ve diğer dış ülkelerde milli davaların anlatılması hususunda anlaşmaya varıldı. Buna göre Kazaklar, Kulca ve Çü-gecek'teki Japon temsilcilikleri vasıtasıyla dışarıyla temasa geçecekler, Başkurtlar da doğrudan Japonya'ya temsilci göndereceklerdi. Ayrıca, Taşkent ve Fergana tarafları ile çete harbi için anlaşılacaktı. Görüşmeden hemen sonra Başkurt aydınlarından Talha Rasulev, Vladivostok'taki Japon temsilcisiyle temas için yola çıkarıldı. Burada netice alınamaz ise, Japonya'ya gidecek ve Doğu Rusya Müslümanlarının durumunu orada anlatacaktı.⁷¹

Beyaz Rusların Sovyetlere karşı harekete geçtiği, millî hükümetlerin dış dünyaya seslerini duyurmaya çalıştıkları bu günlerde beklenmedik önemli bir gelişme meydana geldi. 27 Mayıs akşamı Çelyabinsk'te Çekoslovak askerleri Sovyetlere karşı ayaklanarak Çelyabinsk-Omsk demiryolunu ele geçirdiler. Bunlar I. Dünya Savaşı'nda Avusturya İmparatorluğu hakimiyetindeki Çek toprakları ve Macaristan Krallığı hakimiyetindeki Slovak topraklarını kurtarmak için Rusya tarafında savaşan Çek ve Slovaklardan oluşan lejyonun askerleriydi. Çarlığın Ural ve Batı Sibirya taraflarında askerî tren katarlarına yerleştiği bu askerler, silâhlı olarak ülkelerine geri döneceklerdi. Bolşevik İhtilali olunca, silâhlı olarak kendi topraklarına dönmelerinin devrim için tehdit yaratabileceği düşünülürdü. Ayrıca Almanya'nın da baskısıyla, lejyonun batıya yollanmak yerine doğudan, Vladivostok üzerinden ve silâhsızlandırılmış olarak vatanlarına dönmeleri kararlaştırıldı. Lejyon, Bolşeviklere düşman kesilip isyan etti.⁷² Sovyet İhtilaline karşı cephe alan İngiliz ve Fransızların desteklediği yaklaşık 50 bin kişilik bu kuvvet, Beyaz Ruslarla birlikte hareket ederek, İdil-Yayık bölgesiyle Sibirya demiryolu boyundaki birçok şehri ele geçirdi. Ardından Petropavl, Akmola, Kostanay, Atbasar gibi Kazakistan'ın kuzey şehirleri de işgal edildi. 11 Haziran'da Alaş Orda'nın merkezi olan kuzeyin önemli şehirlerinden Semei düşürüldü. Es-Erler, Menşevikler ve Alaş Orda tarafından desteklenen Beyaz Rus birlikleri Temmuz'a doğru Yedisu eyaletinin kuzey bölgelerini de ele geçirdi.⁷³ Temmuz başında da Kızıl Ordu Ufa ve Orenburg'u tahliye etmek mecburiyetinde kaldı. Orenburg, yeniden Ataman Dutov'un eline geçti.⁷⁴ Böylece Kazakistan'da Sovyet yönetimleri ancak Sırderya eyaleti ile Yedisu ve Turgay eyaletlerinin güney kesimleriyle Bökey Orda'nın küçük bir bölümünde tutunabildi.

Beyazların dış güçlerle ittifak halinde başlattıkları Sovyet karşıtı mücadele, 1918

⁷⁰Togan, *Hatıralar*, s. 164-165.

⁷¹Togan, *Hatıralar*, s. 173, 174.

⁷²Togan, *Hatıralar*, s. 174.

⁷³*İstoriya Kazahskoy SSR*, IV, s. 123-124.

⁷⁴Togan, *Hatıralar*, s. 183.

yılı yazında genç Sovyet yönetimini yok olmanın eşiğine getirdi. Doğu cephesinin iç savaştaki rolünü fark eden Lenin, merkezî Rusya'yı Türkistan'a bağlayan Orenburg-Taşkent demiryolunun güvenliğini sağlamak için Kazan, Ural ve Samara'nın kurtarılmasını öncelikli hedef olarak belirledi. Ona göre, devrimin geleceği bu cephedeki gelişmelere bağlıydı. Çok hızlı ve etkili bir çalışmayla Doğu Cephesi Ordusu adıyla beş ordu oluşturuldu. Başına S. S. Kamenev'in getirildiği Doğu Cephesi Ordusunun, Orenburg istikametinde hareket eden I. Ordu'suna M. N. Tuhaçevskiy, Ural istikametinde hareket eden 4. Ordu'suna ise M. V. Frunze tayin edildi. Ayrıca Kızıl Ordu'nun Aktöbe ve Yedisu cepheleri oluşturuldu. Bu ordu için binlerce komünist doğuya gönderildi. 30 Kasım 1918'de Cümle Rusya Merkez İcra Komitesi tarafından Lenin'in başkanlığında İşçi ve Köylü Savunma Sovyetleri kuruldu ve kendisine ülkenin bütün kaynaklarını Beyazlara karşı seferber etmek için olağanüstü yetkiler verildi. Merkezle eş zamanlı olarak Kazakistan'da da Kızıl Ordu kurma çalışmaları başarıyla yürütüldü. Kazakistan'da Kızıl Ordu'nun çekirdeğini I. Dünya Savaşı'nda cepheden dönen askerler, işçiler, fakir göçmenler ile geri hizmetlerde (*tlovyve raboti*) çalıştırılmak amacıyla cepheye sürülen ve devrimci düşüncelerle geri dönen Türkistanlı gençler oluşturdu. Kazakistan'da ilk Kızıl Ordu birlikleri gönüllülerden teşkil edilmişti. 29 Mayıs 1918 tarihinde alınan bir kararla zorunlu askerlik hizmeti getirildi ve geniş kitleler seferber edildi. Türkistan Türklerinin Kızıl Ordu birliklerinde görev almalarında Müslümanları hedef alan Sovyet bildirimleri de etkili oldu.⁷⁵

Beyaz Rus birliklerinin Kızıl Ordu karşısında elde ettiği başarılar neticesinde Kazakistan sınırlarında devrim karşıtı hükümetler teşkil olunmuştu. 1918 yılı Haziran'ında Samara'da Es-Erlerin hâkim oldukları "Komuç" (Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi), 8 Haziran'da Omsk'ta "Sibirya Geçici Hükümeti", Eylül ayında kendini "Bütün Rusya Geçici Hükümeti" diye adlandıran "Ufa Direktoryası", 3 Temmuz 1918'de de Ataman Dutov tarafından Orenburg'da "Askerî Hükümet" kuruldu.⁷⁶

Orenburg'dan Kızılların atılması üzerine şehrin yönetimi Rus Kazakları başkanı Ataman Dutov'un eline geçince, Başkurtlarla birlikte Alaş Orda Batı Bölümü bu şehre taşındı. Başkurtlar eski mülkleri Kervansaray'a, Kazaklar ise eski Turgay vilayeti valilik binasına yerleştiler. Böylece Orenburg'da Rus Kazakları, Başkurtlar ve Alaş Orda Batı Bölümü olmak üzere üç hükümet yeniden faaliyete başlamış oldu.⁷⁷

Ataman Dutov, Çar taraftarı olup Batı Sibirya'daki mürteci Rus generalleri ve Çelyabinsk'te millî hükümetlerden hiç hoşlanmayan General Hanjin ile birlikte Başkurt ve Kazaklara karşı faaliyet içerisindeydi. Başkurt ve Kazaklar ise, ekserisi Es-Er (Sosyal Revolüsyoner)'lerden oluşan Komuç ile beraberlerdi. Dutov'un aksine millî hükümetler, Komuç'u Rusya Hükümeti olarak tanıyorlardı. Başkurtlar, Komuç'tan

⁷⁵ *İstoriya Kazahskoy SSR*, IV, s. 127, 134, 136.

⁷⁶ K. Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda*, Almatı 1995, s. 171.

⁷⁷ Togan, *Hatıralar*, s. 183.

ordunun ihtiyacını karşılamak üzere silâh ve para alıyorlardı. Komuç, başında Z. V. Togan'ın bulunduğu Başkurt Askerî Şûrâsı vasıtasıyla Kazak birliklerine de yardım ediyordu. Ural Rus Kazakları lideri Ataman Tolstov ve bilhassa Ataman Kargin millî hükûmetlerle Komuç'un yanında idi.⁷⁸

Ülke yönetimi konusunda aralarındaki derin görüş ayrılığı sebebiyle Beyaz ittifakta, Dutov ve Sibiryâ'daki Çarlık yanlısı generallerden ayrı hareket eden Samara Hükûmeti (Komuç), Ural Rus Kazakları, Alaş Orda ve Başkurt Hükûmeti'nin birlikte çalışması sonucu gizli bir istihbarat örgütü kuruldu. Faaliyet merkezleri Ural, Astrahan eyaletine bağlı Bökey/İç Orda'nın merkezi Han Ordası, Guryev (şimdiki Atrav), Batı Sibiryâ'da Omsk, Sovyetlerin elinde bulunan Orsk, Aktöbe ve Taşkent idi. Teşkilatın başına Abdulhamit Arifov getirildi. Başkurtlardan Seyitkerey Magaz, Şeyhzade Babıç, meşhur Özbek Şairi Abdulhamit Süleyman (Şolpan), Kazaklardan Azimbek Berimcan (Birimcanov) ile Akkağaz Doscankızı zikredilen şehirlerde teşkilatlar kurup gelişmelerden Orenburg'u haberdar ediyorlardı. Bunlar arasında Akkağaz'ın önemli bir yeri vardır. Şair ve yazar olması yanında kadın olması hasebiyle de bilhassa vurgulanması gereken Akkağaz,⁷⁹ Sovyetlerin Kazakistan'da Sovyet Hükûmeti'ni kurmakla görevlendirdikleri A. Cangeldin üzerinde tesis ettiği güven sayesinde Moskova'daki vaziyet hakkında değerli bilgiler alıyor, Bökey Ordası ile Ural ve Guryev arasındaki teşkilatı organize ediyordu. Bu sayede Buhara ve Hive'deki gelişmeler öğrenilmişti.⁸⁰ Bu teşkilat sayesinde Buhara ve Hive dışında Omsk, Moskova, Azerbaycan, Türkiye ve Almanya'daki gelişmeleri takip etme imkânı da bulunmuştu.

Gerçekte millî hükûmetlerle Beyaz Rus hükûmetler arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Aslında her ikisi de Çarlık taraftarıydı; ancak millî hükûmetler muhtar yapılarıyla içinde yer alacakları federe bir Rusya arzularken, Beyaz Rus hükûmetler monarşik bir Rusya kurma düşüncesinde idiler. Çekoslovak birliklerin isyanıyla başlayan süreçte Kazakistan'ın kuzey ve kuzeybatı sınırlarında Beyaz Rus hükûmetlerin teşkili Sovyetlere karşı olan Alaş Orda'yı son derece memnun ederken, liderlerine düşüncelerini hayata geçirmeleri için de bir fırsat vermişti. 1918 yılı Ocak ayında birleşme veya sıkı işbirliği teklif eden ve herhangi bir ayırım gözetmeden M. Tımşbayev ve M. Çokay gibi Kazak olan iki isme başkanlık veren Hokant Millî Muhtar Hükûmeti'nin teklifine⁸¹ şiddetle karşı çıkan Alaş Orda lideri A. Bökeyhanov, Alaş Muhtariyeti'ni kabul ettirmek ve birtakım ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla komşu Beyaz Rus hükûmetleriyle ittifak arayışlarına girdi. Sovyetlere karşı verilen mücadelede Alaş Orda'yı yanlarında

⁷⁸ Togan, *Hatıralar*, s. 185-186.

⁷⁹ Akkağaz Doscankızı, Turgay'dan Rusya Müslümanları Merkez Şûrâsı'na seçilmişti. Aydınlar arasında muhtariyet yanlısı tutumuyla dikkat çekmiştir. Bkz. Togan, *Hatıralar*, s. 132; Aynı müellif, *Türkistan*, s. 359.

⁸⁰ Togan, *Hatıralar*, s. 186.

⁸¹ Hokant Millî Hükûmeti ile Alaş Orda arasındaki görüşme 1918 yılı Ocak ayında Türkistan şehrinde gerçekleşti. Bkz. Hayit, s. 254.

görmek ve ondan faydalanmak isteyen Beyazlar, Alaş Orda'nın muhtar yapısını kabule sıcak bakmadılar. Buna rağmen ısrarlarına devam eden Alaş Orda Hükûmeti, Sovyet yönetimlerinin yıkılmasından istifade ile milis kuvvetlerini oluşturma ve iç yapılanmasını güçlendirme yolunda önemli adımlar attı.

1918 yılı Haziran'ında Alaş Orda Hükûmeti, başkan A. Bökeyhanov ile üyeler M. Tınışbayev ve H. Gabbasov imzalı bir dizi kararlar aldı. 11/24 Haziran 1918 tarihli ve oldukça önemli bir kararla Alaş Muhtariyeti sınırları dahilinde Sovyetler tarafından yayımlanmış olan bütün kararların geçersiz olduğu ilan edildi. Aynı tarihli bir başka karar üç kişilik bir askeri şûrânın kurulmasına yönelikti. Harbiye bakanlığı görevini yürütecek olan bu "Askerî Şûrâ", şehir ve kazalarda askeri şûrâlar teşkil edecek ve Kazak gençlerini Bolşeviklerle mücadeleye hazırlayacaktı. Bolşeviklerle daha etkili mücadele için ayrıca özel bir Kazak mahkemesi kurulması da alınan bir diğer karardı (16/29 Haziran tarihli). II. Genel Kazak Kurultayı doğrultusunda alınan diğer kararlar ise yerel yönetimler, fikir, yayın, toplantı ve kişi dokunulmazlığı hürriyetleri, Alaş Muhtariyeti'nde toprağın geçici kullanımı, demir yolları inşası, vergi toplanması (beşi de 11/24 Haziran tarihli), Alaş komitelerinin oluşturulması (12/25 Haziran) ve bir Kazak mahkemesi kurulmasına (9/22 Ekim 1918) dairdi.⁸²

Mahkeme kurulması yönünde alınan karar 13 Temmuz'da hayata geçirildi. Bolşevikleri cezalandırmak ve daha etkili bir mücadele yürütebilmek için özel bir Kazak mahkemesi kuruldu. Semey'de faaliyete başlayan bu mahkemeye Alaş Orda tarafından Rahimcan Marsekov ile Sızdık Düysenbin atandılar.⁸³

Alihan Bökeyhanov, 24 Temmuz 1918 tarihinde Zaysan, Üstkamenogorsk (Öskemem), Kökpekti, Karkaralı, Pavlador, Omsk, Petropavl, Kökçetav, Akmola, Atbasar, Slavgorod ve Bayan-avıl'daki Alaş komitelerine ve ilgili kişilere bir telgraf göndererek, yapılmakta olan ve yapılması gereken çalışmalar hakkında bilgi verdi. Alaş Orda'nın, II. Genel Kazak Kurultayı doğrultusunda faaliyetlere başladığını, Başkurt ve Sibirya hükûmetleriyle temasa geçildiğini belirten Bökeyhanov, vakit kaybetmeden Sibirya Hükûmeti'yle temas kurup, millî milis kuvvetlerin oluşturulması ve Kurultay'da alınan karar uyarınca vergilerin toplanması gerektiğini vurguladı. Semey ve diğer şehirlerde teşkil olunan Alaş milislerinin Sibirya Geçici Hükûmeti ve Sibirya Rus Kazaklarıyla birlikte cephede bulunduğunu bildirdi. Ural'daki birimlere gönderilen telgrafta ise, vergilerin toplanması, Orenburg ve Ural Rus Kazak birliklerinin yardımıyla da milis kuvvetlerinin oluşturulması istendi. Ayrıca Semey, Akmola ve Turgay eyaletlerinde milis kuvvetlerinin oluşturulmakta olduğu belirtilen telgrafta, Semey birliklerinin bir bölümünün Rus Kazak komutanları idaresinde Yedisu'da Bolşeviklere karşı savaştığı, Türkistan cephesi için de Başkurtlar ve Rus Kazaklarıyla birlikte savaşılacağı bilgisi verildi.⁸⁴

Telgraflardan da anlaşılacağı üzere, Alaş Orda Hükûmeti'nin üzerinde durduğu

⁸² *Alaş Orda*, Belge no: 33, s. 108-113.

⁸³ *Alaş Orda*, Belge no: 25, s. 96.

⁸⁴ *Alaş Orda*, Belge no: 22-23, s. 94-95.

en önemli mesele milis kuvvetlerinin teşkili idi. İlk Alaş birlikleri 1918 yılı Ocak-Şubat aylarında kurulmuş, fakat bunlar Sovyetler tarafından dağıtılmıştı. Yeni birlikler Davıdov-Zubarev emrindeki gizli askerî birim subayları tarafından Semey bozkırında gizlice oluşturuldu. 11 Haziran'da Semey'de Sovyetlerin devrilmesiyle bu birlikler burada konuşlandırıldı. İlk Kazak alayı olarak adlandırılan bu birliğin başında H. Toktamışev vardı. Alaş yetkililerinin komşu hükümetlerle (Ural ve Orenburg Rus Kazak birlikleri, Samara'daki Komuç ve Omsk'taki Sibirya Geçici Hükümeti) temaslarında milis kuvvetleri kurulması için yardım talebi ilk sıradaydı. Bu temaslar neticesinde Alaş Orda Batı Bölümü temsilcileri Cahaşa ve Hael Dosmuhamedovlar, Komuç (Samara Kurucu Meclis Komitesi)'tan 600 tüfikle bir miktar mermi temin ettiler. Ortak düşman Sovyetlerle mücadele için 2000 kişilik bir Kazak birliği kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca Turgay bölümüne 300 Rus tüfeği, 20 bin mermi ile askerî üniforma temin edildi. Milis kuvvetlerinden olmak üzere iki süvari birliği de Orenburg Rus Kazak birlikleri komutanı Ataman Dutov'un desteği ile Kostanay'da ve İrgiz'de teşkil olundu.⁸⁵

H. Toktamışev'in 12 Temmuz 1918 tarihli mektubuna göre, Semey'de 750 asker ve 38 subay, Zaysan'da 200, Pavlador'da 150, Karkaralı'da 250 ve Öskemen'de 250 kişilik milis kuvveti vardı.⁸⁶

Alihan Bökeyhanov'un 11 Ekim 1918 tarihli ifadesine göre de, Yedisu'da 700, Troisk'te 540 ve Ural'da 2000 askerden oluşan Alaş birlikleri Beyaz Ordu saflarında Kızıl Ordu'ya karşı mücadele veriyordu.⁸⁷

II. Genel Kazak Kurultayı'nda 15 000 kişilik millî milis kuvveti oluşturulması kararlaştırılmıştı. Fakat komşu hükümetlerden beklenen desteğin alınamaması ve iç savaşla o sırada ülkeyi kasıp kavuran açlık gibi sebepler yüzünden plânlanan sayıda askerî kuvvet oluşturulamadı. Verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere, milis kuvvetlerinin sayısı 4-5 bin civarındaydı.

Alaş Orda Hükümetinin Beyaz Ruslar Tarafında Dağıtılması

Alaş Orda Hükümeti başkanı A. Bökeyhanov ve arkadaşları, ülkedeki düzensizliğin, terör ve kargaşanın sorumlusu olarak Bolşevikleri ve onların yönetim organı durumundaki Sovyetleri görüyorlardı. Onlara göre, *terör* ile *Bolşevik* aynı anlama geliyordu. Alaş Orda'nın, Sovyetlerin iş başına gelmesinden sonra ittifak yapmak istediği Çelyabinsk ve Orenburg'daki Rus Kazak generalleri ile Omsk'taki Sibirya Hükümeti ise, Rusya'nın eskiden olduğu gibi üniter bir yapıya kavuşmasını arzuluyorlardı. Onların düşüncesinde Alaş Orda gibi millî muhtar yapılara yer yoktu. Bu sebeple, başta muhtariyet olmak üzere Alaş Orda tarafından alınan kararları kabul etmek istemiyorlardı.

⁸⁵ Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda*, s. 186-188; *İstoriya Kazahstana*, s. 296.

⁸⁶ Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda*, s. 188.

⁸⁷ *Alaş Orda*, Belge no: 47, s. 142.

Sibirya Hükûmeti'ne göre, Alaş Orda tarzı muhtariyet, Rusya'dan tamamen bölünme ve bağımsız bir devlet kurma anlamına geliyordu.⁸⁸ Buna rağmen Alaş Orda, II. Genel Kazak Kurultayı kararları çerçevesinde hazırlanan bir anlaşma metniyle Sibirya Hükûmeti'ne ittifak teklifinde bulundu. Sibirya Hükûmeti de, Alaş Muhtariyeti'ne karşı olmasına rağmen, iç savaş sebebiyle, istemeyerek de olsa teklifin bazı maddelerini kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Özel bir komisyon tarafından yürütülen görüşmeler neticesinde, Alaş Orda'nın Kazakların hükûmet organı olduğu, vergi toplamaya ve mahkeme kurmaya yetkili bulunduğu hususlarında mutabakat sağlandı. Ayrıca, Sibirya Hükûmeti'nin nezaretinde Alaş milis kuvvetlerinin kurulması da karara bağlandı.⁸⁹ Anlaşma metni, 8 Eylül 1918 tarihinde Ufa'da toplanan Ufa Devlet Meclisi'nde imzalandı. Beyaz Ruslar tarafından organize edilen ve Alaş Orda gibi millî hükûmetlerin de iştirak ettikleri Ufa toplantısında, başkanlığında N. Avksentev'in seçildiği ve Es-Erlerin hakim oldukları, "Ufa Direktoryası" adıyla bir hükûmet kuruldu. Rusya'yı Bolşeviklerden temizleme, ayrılan eyaletleri yeniden Rusya çatısı altında toplama ve savaşı devam ettirme gibi görevler üstlenen Ufa Direktoryası, Lenin'in direktifleri doğrultusunda Kızıl Ordu'nun Orta İdil'de başlattığı başarılı taarruz sebebiyle etkisiz kaldı ve görevini yapamaz hale geldi. Kızıl Ordu 10 Eylül 1918'de Kazan'ı, 12 Eylül'de Simbirsk'i, 7 Ekim'de Samara'yı, bir süre sonra da Ufa'yı ele geçirdi. Hemen ardından Güney Kazakistan şehirlerinden gönderilen birliklerin desteğiyle Ekim ayında Orenburg kuşatıldı. Şehir düşürülemediyse de bölgedeki bazı yerler ele geçirildi ve Dutov'un birliklerine önemli kayıplar verdirildi.⁹⁰

Kızıl Ordu karşısında kendisini bile korumaktan aciz duruma düşen Ufa Direktoryası veya kendi tanımıyla cümle Rusya Geçici Hükûmeti, beklenmedik bir şekilde 4 Kasım 1918'de, Alaş Orda Hükûmeti'nin dağıtıldığını ilan eden bir kararı kabul etti. Alaş Orda liderleri arasında hayal kırıklığı uyandıran bu kararda, Alaş Orda'nın yerine Kazakların sosyo-kültürel ve ekonomik meselelerine bakacak bir temsilci atanacağı, Alaş komitelerinin Sibirya Geçici Hükûmeti'ne bağlanacağı ve geçici olarak muhafaza edileceği belirtiliyordu.⁹¹

Samara ve Ufa'nın Kızılların eline geçmesi, Sovyetlerin Ural bölgesinde elde tutmayı başardıkları tek cephe olan Aktöbe'deki durumlarını güçlendirirken Beyazlar arasında paniğe yol açacaktı. Başkurtlar, merkezlerini Orenburg'dan Başkurdistan'ın doğusundaki Times kasabasına naklettiler. Bu sırada A. Cangeldin'in propagandalarını neticesinde Ural vilayetinde Kazaklar arasında Sovyetlere meyledenlerin sayısında artış olmuştu. Hem Beyaz ittifak hem de millî hükûmetlerin geleceği açısından çok

⁸⁸ Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda*, s. 179.

⁸⁹ Alaş Orda'nın geçici ittifak teklifi ve alınan karar metni için bkz. *Alaş Orda*, Belge no: 42, s. 126-129

⁹⁰ *İstoriya Kazahskoy SSR*, IV, s. 128.

⁹¹ Karar metni için bkz. *Alaş Orda*, Belge no: 45, s. 134.

daha vahim neticeler doğuracak olan ise, bu günlerde Batı Sibirya’da generallerin diktatörlük rejimini yerleştirme çabaları içinde bulunmalarıydı. Sibirya’daki Beyazlar üzerinde etkili olan İngiliz, Fransız ve Amerikan generallerinin monarşi yanlısı Rus generallere destek vermesi, Beyaz ittifakta büyük yaralar açtı. Dış güçlerden aldığı destekle Amiral Kolçak 17 Kasım’da Omsk’taki Sibirya Geçici Hükûmeti’ni devirip, kendini “Rusya’nın Yüksek Hâkimi” ilan etti. Üç gün sonra, 20 Kasım’da aldığı yeni bir kararla da Başkurt Muhtar Hükûmeti ile Alaş Orda Muhtar Hükûmeti’ni lağvedip bütün faaliyetlerini yasakladı. Sağ kolu durumundaki Ataman Dutov vasıtasıyla Beyazlardan Başkurt ve Kazaklara sağlanan yardımları kesmeye çalıştı. Zor durumda kalan Başkurt üçüncü alayı dağıldı.⁹² Millî oluşumları tamamen dağıtmak niyetinde ısrarcı olan Kolçak, Sibirya Hükûmetini ele geçirmesinde etkili olan Fransız generali Janin’le birlikte Dutov’a gönderdiği mektuplarda, Başkurt ve Kazak millî ordularının yok edilmesini istemekle kalmıyor, aynı zamanda bu kuruluşların liderlerinin tutuklanıp askerî mahkemeye verilmesini de istiyordu. “Müslüman hareketler” şeklinde Alaş Orda, Başkurt ve Hokant Türkistan millî hükûmetleri aleyhinde hayli olumsuz ifadelerin yer aldığı ve bunların faaliyetlerinin önlenmesini ihtiva eden bu mektuplar, 1 Aralık’ta Tavlıgay köyünde gerçekleşen gece baskınıyla Başkurtlar tarafından ele geçirilip okunduğu için, Kolçak maksadına ulaşamadı.⁹³

Alaş Orda Hükûmeti’nin Sovyetlere Katılması

Son gelişmeler Başkurt ve Kazak millî hükûmetlerini oldukça zor durumda bırakmıştı. Bir taraftan Kızıllar, diğer taraftan Beyazları kontrol eden generaller arasında sıkışıp kalan Kazak ve Başkurt hükûmet temsilcileri, güç şartlarda millî vaziyetlerini muhafazaya çalışırken, bir araya gelip oldukça mühim kararlar aldılar. Beyaz İttifak’ta kırılma diyebileceğimiz bu kararlara göre, monarşi yanlısı generallerin tavrına rağmen Kızıllarla mücadeleye devam edilecek, ancak aynı zamanda Ural Rus Kazakları arasındaki demokrasi yanlılarıyla Dutov’u devirip Komuç’un yeniden ihyası sağlanacaktı. Daha da mühimi, Kızıl Ordu’nun Ural cephesini dağıtması ihtimaline karşı Sovyetlerle irtibata geçilecekti.⁹⁴ Bu karar gereği Başkurtlar 22 Kasım’da Sovyetlerle müzakere amacıyla Mollacan Halikov ile Gerey Karamışev’i Moskova’ya gönderdilerse de bunlar Moskova’ya ulaşmadan geri döndüler. Öte yandan Başkurtlar, Alaş Orda ve Rus Kazakları arasında Dutov karşıtı bir hükûmet kurma fikri gündeme geldi. Plâna göre, Başkurtlardan Z. Velidi Togan, Kazaklardan Seyitazım Kadırbayev ve Orenburg Rus Kazaklarından Ataman Kargin’den oluşması düşünülen bu hükûmette ordu komutanlığına Dutov aleyhtarı Aktöbe cephesi komutanı Miralay Maksin getirilecekti. 1-2 Aralık 1918 gecesi Orenburg’da Başkurt birliklerinin kontrolündeki Kervansaray’da

⁹²Togan, *Hatıralar*, s. 199-200; Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda*, s. 190.

⁹³Togan, *Hatıralar*, s. 203-204.

⁹⁴Togan, *Hatıralar*, s. 200

yapılan toplantıda, plânlandığı şekilde ortak bir hükûmet kuruldu ve Türkistan Es-Erlerinin lideri Vadim Çaykin ile Mustafa Çokay da bu hükûmette görev aldılar. Ancak, Dutov lehine çalışan Çelyabinsk şehri Tatar tüccarlarından Üsteğmen Ahmet Ali'nin gelişmelerden Dutov'u haberdar etmesi, bu düşüncenin hayata geçirilmesine engel oldu.⁹⁵

Millî hükûmetlerin vaziyeti giderek nazik bir hal almıştı. Sovyetlere düşman olmalarına rağmen, onlarla müzakereden başka çıkış yolu görünmüyordu. Ağırlaşan vaziyet karşısında çözüm arayan hem Kazak hem de Başkurt hükûmet temsilcileri için Sovyetlerle müzakere düşüncesi ön plâna çıktı. Aralık ayı başında Azimbek Berimcanov, Ahmet Baytursunov ve benzeri kişilerden oluşan Alaş Orda temsilcileri Yermolayevka'da Z. V. Togan'ın da aralarında bulunduğu Başkurt liderlerini ziyaret edip durum değerlendirmesinde bulundular. Kazak temsilciler, Kolçak ve müttefiklerinin millî hükûmetlere karşı takındıkları hasmane tutum sebebiyle Sovyetlerle anlaşmanın faydalı olacağından bahsettiler.⁹⁶ Başkurtlar da aynı düşüncede idiler. Togan'ın ifadesine göre, Başkurt ve Kazaklar 1918 yılı Aralık ayında yaptıkları bu ve başka gizli toplantılarda Sovyetlerle müzakere meselesinde her şeyi konuşup bazı prensipler üzerinde anlaştılar. Görüşmelerin özü, Sovyetlerle müzakere veya daha doğru bir ifadeyle Sovyetlere katılma meselesinde birlikte hareket etmeyi esas alıyordu. Orenburg'un Kızillar tarafından işgal edilmesi halinde Başkurt ve Kazak temsilcileri Orenburg'da bir araya gelip Sovyet yetkililerle görüşmek üzere Moskova'ya birlikte gideceklerdi. Başkurtlar, 15 Aralık'ta Ufa'da temasa geçtiler; ancak Sovyetlerin işi yavaştan almaları sebebiyle bir sonuç alınmadı.⁹⁷

Orenburg, Ural ve Orsk'la birlikte İç Savaş'ın kaderini tayin eden kilit cephe konumunda idi. Beyaz Ordu'nun önemli kısmını oluşturan Rus Kazakları bu şehirde konuşlandığı gibi, Başkurt Hükûmeti ile Alaş Orda Batı Bölümü'nün merkezi de burada idi. Çok kanlı çarpışmaların meydana geldiği Orenburg cephesinin Kızilların eline geçmesinin Beyazlar için olduğu kadar millî hükûmetler için de son derece olumsuz neticeler doğuracağı muhakkaktı. Ayrıca Kazak ve Başkurt temsilcileri, burada üstün duruma geçecek Sovyet yönetiminin kendileriyle müzakereye yanaşmayacağı, bunun da millî hükûmetler için felaket olabileceği kanaatinde idiler. Bu düşünceyle Sovyetlerle müzakere noktasına gelen Kazak ve Başkurt hükûmet temsilcilerinin öngörülerinde ne denli haklı olduklarını, 1919 yılı Ocak ayında Ural cephesindeki gelişmeler gösterdi. 1918 Ekim'inde karşı hücum geçiren ve Orta İdil bölgesini Beyazlardan temizleyen Kızıl Ordu, Ocak ayında Ural cephesinde de üstünlüğü ele geçirdi. 22 Ocak 1919'da Rus Kazak birliklerinin merkezi Orenburg, iki gün sonra da Ural (Oral) işgal edildi. Hemen ardından bu bölgede Beyazların elinde kalan tek cephe durumundaki Orsk

⁹⁵Togan, *Hatıralar*, s. 202.

⁹⁶Togan, *Hatıralar*, s. 204.

⁹⁷Togan, *Hatıralar*, s. 206.

kuşatıldı.⁹⁸ Her iki taraf için de hayatî önem taşıyan bu gelişme ile, Beyaz Rusların önemli merkezlerinden olan Ural bölgesi Rus Kazaklarından temizlenirken, Rusya ile Türkistan'ı birbirine bağlayan demiryolunun kontrolü de Sovyetlere geçmiş oldu. Bu arada 23 Ocak 1919'da Mütteliklerin (İngiliz, Fransız, Amerikan), Rusya'daki Bolşevik Hükûmetini tanıdıklarını ilan etmeleri ve bundan böyle Rusya'nın iç işlerine karışmayacaklarına dair söz verip, 15 Şubat'ta İstanbul'daki Prens Adalarında Bolşeviklerle görüşmeye hazır olduklarını beyan etmeleri, Sovyetlerin elini iyice güçlendirdi.⁹⁹

Bolşeviklerin askerî ve siyasî başarıları, Kazak ve Başkurt hükûmetlerinin Sovyetlerle görüşme düşüncelerine hız kazandırdı. 15 Aralık'ta bir netice alamayan Başkurtlar, Sovyetlerle yeniden temasa geçtiler. Aynı mesele ile ilgili olarak Alaş Orda Turgay vilayeti sorumlusu Ahmet Baytursunov'un iki adamı,¹⁰⁰ Şubat ayı başında Kulguna köyünde Z. V. Togan'ın da aralarında bulunduğu Başkurt heyetiyle bir araya geldi. Alaş Orda'nın sadece A. Baytursunov idaresindeki bölümü adına orada bulunan Kazak temsilciler, Sovyetlere geçişin aynı günlerde olmasına dair önceki görüşmelerin tatbiki konusunu müzakere ettiler. Alaş Orda liderleri arasında bölünme gibi görünen bu durum, aslında Alaş Orda Doğu Bölümü veya Merkezî Alaş Orda'nın, Kolçak'ın kontrolündeki sahada bulunmasından kaynaklanıyordu. Görüşmeden sonra, önceki anlaşmalar uyarınca Sovyetlerle yapılacak görüşmeler için Ahmet Baytursunov'un bizzat gelmesi gerektiğini iletmesi ve Başkurtların 18 Şubat'ta cephe değiştireceğini ifade etmesi amacıyla Başkurt şair Seyitkerey Magaz Turgay'a yollandı. Ayrıca Togan, Kazak temsilciler vasıtasıyla A. Baytursunov'a ve Alaş Orda Hükûmet başkanı A. Bökeyhanov'a mektuplar gönderdi. Z. V. Togan, mektuplarında şu hususları belirtmişti: *Biz bu günlerde Sovyetler tarafına geçmek hazırlığındayız. Yalnız müessillerimizle gönderdiğimiz şartların kabulüne dair onlardan haber bekliyoruz. Fakat bilmelisiniz ki Sovyetler tarafına geçmek bir mecburiyet neticesidir. Kolçak bize bu kadar düşman olunca başka çıkar yol kalmamıştır. Millî davalarımız hakkında beraberce kararlaştırdığımız hususlara ve Alaş Orda Hükûmeti'yle yapılan muahedelere sadık kalıyoruz. Siz de biliyorsunuz ki Sovyetlerle sulh yapmakla beraber onlara tam itimat olunamaz, sözlerine katıyen güvenilemez. Bu yüzden belki bir gün yine onlardan ayrılmak, tekrar mücadeleyi devam ettirmek icap edebilir. Sovyetlere geçiş hususunda Kazaklar ile işbirliğinin tam olarak teptlendiğinden bahseden Togan, *Bu çok mühimdi. Ordu teşkilatı zayıf olan Kazaklar kendi başlarına geçerse sadece öldürülebileceklerini düşünüyordular. Biz de, Başkurt ve Kazaklar aynı zamanda Moskova'ya gidecek olurlarsa müzakerede kuvvetli olacağımıza inanıyoruz.*¹⁰¹ şeklinde taraflar açısından işbirliğinin önemine işaret etmektedir.*

Sovyetlere katılış kararı Başkurt ve Alaş Orda temsilcileri için kolay alınmış bir karar değildi. Amiral Kolçak'ın millî hükûmetleri yok etmek için başlattığı mücade-

⁹⁸ *İstoriya Kazahskoy SSR*, IV, s. 144, 145 vd.

⁹⁹ Togan, *Hatıralar*, s. 206-207.

¹⁰⁰ Togan, Kazak temsilcilerden birinin meşhur Kazak şairi Mağcan Cumabay olabileceğini yazmaktadır.

¹⁰¹ Togan, *Hatıralar*, s. 208-209.

le, 23 Ocak'ta müttefiklerin Sovyet Rus Hükûmetini tanıdıklarını ilan etmeleri, Kızıl Ordu'nun Beyazlar karşısında aldığı başarılar, Sovyet yetkililerin millî hükûmetlerin muhafazası yönündeki vaatleri, istememelerine rağmen Kazak ve Başkurt liderlerini Sovyetlere yaklaşmaya mecbur etmişti. Alaş Orda liderlerine de bildirildiği üzere, Başkurtlar 18 Şubat 1919 sabahı Sovyet saflarına geçmeye başladılar. İlk geçenler Z. V. Togan ve beraberindeki on kişi idi. Onları Başkurt piyade alayının birinci taburu takip etti. Asıl Başkurt ordusunun geçişi 20 Şubat'ta gerçekleşti. I. Kızıl Ordu Komutanı Ermeni Gay, ordunun geçişi sırasında Togan'ın da hazır bulunmasını istemişti. Bin bir güçlkle kendi kurduğu ve komutanı olduğu ordunun hem de o güne kadar savaştığı düşman kuvvetlerine bir anlamda teslim edilmesi demek olan bu durum, Togan ve ordusu için tam bir yıkımdı. Sovyetlere katılmayı kabul etmeyen bazı ordu mensupları dışındaki Başkurt birliklerinin kendi gözleri önünde geçişini Togan şu cümlelerle anlatmaktadır:

Benim binmiş olduğum iki at koşulmuş kızakla bir kenara çekildik. Kıtalar geçerken kendimi ağlamaktan güç zaptederek onları selamladım. Askerler ağlıyordu. Onlar geçince yanımda emir erim Ahmetcan'ın göğsüne başımı koyup hüngür hüngür ağladım. 18-19 gecesi de ağlamıştım. Böyle gözyaşı döktüğüm hayatımda belki iki-üç defa olmuştur. Bunda hep inandığımız demokrasi ve hürriyet fikrine veda edip şahsî, millî ve mâşerî irademizi meçhul maksatlar uğrunda kullanmak üzere Tabolin (Taşkent Bolşeviklerinden) ve Kolesovların (Türkistan'daki Bolşeviklerden) emrine feda etmek, bu kadar dövüştüğümüz düşmanın ayağına gitmek, milletimizin istikbalinin karanlığı, sevdiğim askerlerimizin başına gelmesi muhtemel felaket gözümün önüne geliyordu. Sovyetlerin doğu siyasetleri bakımından hayatımıza kıymayacaklarından emindim. Fakat milletimizin hürriyet emellerini demokrasi yoluyla tahakkuk ettireceğimize karşı hasıl olan imanı yenmek, onu bizzat bertaraf etmek benim için insanı intihara götüren hadiselerden daha çok ağır bir işti.¹⁰²

Z. Velidi'nin ayrılmasından sonra teknik kıtalarla birlikte cepheyi geçen Başkurt millî şairi Babiç, bu münasebetle yazdığı şiirinde, askerin karanlık istikbal korkusuyla titrediğini ve bu hadisenin Başkurtların tarihî hayatının en feci hadisesi olduğunu dile getirmiştir. Onun fikrine göre, eğer cephe değiştirme hadisesinin başında Zeki Velidi'nin kendisi bulunmasa idi, bütün ordu tek bir insan gibi intihar etmiş olurdu.¹⁰³

Beyaz ittifakı dağıtan ve millî hükûmetleri düşman bilip mücadele verdikleri Sovyetlere katılmaya mecbur eden, ifade edildiği gibi Kolçak'ın onlara karşı düşmanca tutumuydu. Kolçak böyle davranmakla sadece karşı olduğu mevcut yapıları yok etmekle kalmıyor, aynı zamanda Beyaz ittifakı dağıtarak kendi sonunu da hazırlamış oluyordu. Zira Sibiry'a'da yönetimi ele geçirmesinin üzerinden çok geçmeden cephelerden gelen kötü haberler birbirini izlemeye başladı. 1 Temmuz'da Perm'den, 13 Temmuz'da Zlatoust'dan, 14 Temmuz'da Yekaterinburg'dan Kolçak kuvvetleri kovuldu. Ural ve

¹⁰²Togan, *Hatıralar*, s. 212.

¹⁰³Togan, *Hatıralar*, s. 213.

Orenburg'u geri almak için başlatılan ve Haziran -Temmuz ayları boyunca devam eden saldırılar da hezimetle sonuçlanınca, Kolçak birlikleri güneyde Türkistan, doğuda Sibiry istikametinde geri çekilmeye başladı. Türkistan istikametinde çekilen birlikler, o sırada yeniden yapılandırılan Kızıl Ordu'nun Türkistan cephesi komutanı M. Frunze tarafından 1919 Eylül'ünde dağıldı. Aynı dönemde Yedisu'da da Beyazlar mağlup edildi.¹⁰⁴

Kızıl Ordu'nun cephelerdeki başarıları halk arasında Sovyetlere olan güveni artırırken, Beyaz ittifakta güven kaybına ve çözülmelere yol açmıştı. Hemen her kesimden Kızılara katlımlar başlamış, Kızılların da kıskırtmasıyla Alaş Orda'ya karşı isyanlar çıkmış, gençler Alaş saflarından kaçmaya başlamışlardı. Bu durumu Kızıllarla işbirliği şeklinde değerlendiren Amiral Kolçak, Bolşeviklere karşı aynı cephede yer aldığı Beyaz ittifaktan Es-Er Partisi ile Alaş Orda mensuplarına karşı menfi bir tutum içerisine girdi. Bazı Es-Er mensuplarıyla birlikte 1919 yılı Mart ayında Semey'deki Kazak Mahkemesi başkanı Jakıp Akbayev ve *Sarıarka* gazetesi editörü İmam Alimbekov'u tutuklattı. Bu isimlerle birlikte Alaş Orda başkanı A. Bökeyhanov da Kolçak Hükümeti'ne karşı Bolşeviklerle işbirliği suçlamasına maruz kaldı.¹⁰⁵

Alaş Orda temsilcilerinin hiç de hak etmedikleri bu tavır, Beyazların iktidara gelmesi halinde kendilerine yaşam hakkı tanınmayacağını açıkça gösterse de, Alaş Orda başkanı A. Bökeyhanov, Alaş Orda'nın Bolşeviklere karşı mücadele halinde bulunduğunu anlatmaya gayret ederek Kolçak Hükümeti'yle anlaşma yolları aramaya devam etti. Ancak Alaş Orda Turgay Bölümü başkanı A. Baytursunov, Sovyetlere katılmak amacıyla Sovyetlerin Kazakistan Komiseri A. Cangeldin'le görüştüğünden sonra Moskova'ya giderek Stalin'le bir araya geldi. Sovyetlere katılma konusunda niyetinin ciddi olduğunu göstermek için Alaş Orda Turgay Bölümü 4. Alayı Turgay'da yemin ederek Sovyet Askerî Komiseri Amangeldi İmanov'un emrine girerek saf değiştirdi.¹⁰⁶

Muhtemelen Baytursunov, Bökeyhanov ile anlaşması çerçevesinde, Bolşeviklerin samimiyetini öğrenmek ve Alaş Orda'nın Bolşeviklere katılmasından sonra Alaşçıların tutuklanmayacağı üstüne pazarlık yapmak için Bolşeviklere katılmıştı. Sovyetlerin tutumundan emin olmadıklarından, Bökeyhanov o arada Alaş Orda'yı idare etmeye devam edecek; Sovyetler milliyetlere verecekleri haklarda samimiyse ve silah bırakan Alaşçılar tutuklanmayacaksa, Bökeyhanov kalan Alaşçılarla Bolşeviklere katılacaktı.¹⁰⁷

A. Baytursunov ile başlayan Alaş Orda'nın Sovyetlere katılma süreci ve hareket-

¹⁰⁴ *İstoriya Kazahskoy SSR*, IV, s. 144-152.

¹⁰⁵ Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda*, s. 193.

¹⁰⁶ Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda*, s. 197.

¹⁰⁷ Yunus Emre Gürbüz, *Caught between Nationalism and Socialism: The Kazak Alash Orda Movement in Continuity*, [Milliyetçilik ve Sosyalizm arasında: Kazak Alaş Orda Hareketinin Mücadelesinde Süreklilik], Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Ankara, 2007, s. 64.

teki çözülme, zaman zaman Beyaz Ordu birliklerinin Kızıllar karşısında elde ettikleri başarılarla bağlı olarak kesintiye uğradı; hatta Kızıllara katılanlar yeniden Beyaz Rus ordusu saflarına dönüp Kızıllara karşı mücadele verdiler. Bunlardan birinde, 1916 Turgay ayaklanmasının önde gelen isimlerinden olan ve sonradan Kızıl Ordu'ya katılarak Sovyet Askerî Komiseri tayin edilen Kazaklardan Amangeldi İmanov, Alaş milisleri tarafından öldürüldü. Sovyetlerin Alaş Orda temsilcilerine bakışında son derece menfi bir tesir bırakan bu hadiseler, Sovyet rejiminin kurulmasından sonraki süreçte de unutulmadı. Alaş Orda'nın, Kızıllar ve Beyazlar arasında kararsız kalmasının sebebi, iç savaşta belirleyici bir rol oynayacak güçte bulunmamasından dolayı cephelerdeki gelişmelere bağlı olarak saf belirlemek durumunda kalmasından kaynaklanıyordu. Çünkü, Ural'da Kızıl Ordu'nun üstünlüğü ele geçirilene kadarki süreçte, 1919 yılı başından güz aylarına kadar, Kazakistan'ın kuzey eyaletleriyle Sibiryaya ve Ural havalisini yangın yerine döndüren iç savaşın kimin galip çıkacağını kestirmek zordu.

Ural'daki mücadelenin devam ettiği günlerde Sovyet yönetimi Kazakistan'la ilgili önemli bir karar almıştı. V. İ. Lenin imzalı 10 Temmuz 1919 tarihli bu kararla, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin temeli olan “Kırgız (Kazak) Devrim Komitesi” (Kirrevkom) kurulmuştu. Geçici bir hükûmet olan (1920 Ekim'ine kadar görev yapmıştır) ve askerî-sivil bütün yetkilere sahip yönetim organı durumundaki Kırgız (Kazak) Devrim Komitesi'nin ilk üyeleri S. Pestkovskiy (başkan), A. Baytursunov (başkan yardımcısı), V. Lukışev, A. Cangeldin, M. Tungançin, S. Mendeşev ve B. Karatayev'den oluşuyordu. Değişik zamanlarda A. Aytiyev, S. Arğınşiyev, A. Abdeyev, G. Alibekov ve B. Karaldin de bu Komite'de görev aldılar.¹⁰⁸

27 Ekim 1919 tarihinde Kırgız (Kazak) Devrim Komitesi'nin genişletilmiş kongresi yapıldı. Kongrede A. Baytursunov, Kazakistan'a muhtariyet verilmesini ve bütün Kazakları içine alacak genel bir af ilan edilmesini teklif etti. Baytursunov'un tekliflerinin kabul edilmediği Kongre'de, Kazakları bir araya getirmek ve durum değerlendirmesi yapmak amacıyla en geç 1 Aralık tarihine kadar toplanacak bir konferansın yapılmasına, bu konferansa Sovyet yanlısı ve karşıtı ayrımı yapılmadan Bozkır bölgesi Kazaklarıyla birlikte Türkistan Cumhuriyeti'ne¹⁰⁹ bağlı Yedisu ve Sırderya Kazakları-

¹⁰⁸ *İstoriya Kazahstana*, s. 297.

¹⁰⁹ Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (30 Nisan 1918-27 Ekim 1924), Sovyetlerin Türkistan'da kurdukları ilk cumhuriyet olup, Sovyetlerin V. Bütün Türkistan Kongresi (20 Nisan-1 Mayıs 1918)'nde alınan kararla 30 Nisan 1918'de kuruldu (Yedi maddelik tüzük için bkz. *Novıysaya İstoriya*, Belge No: 16, s. 54-55). Aynı kongrede tüzüğü de onaylandı ve P. İ. Kobozev ve A. F. Solkin'den oluşan Merkez İcra Komitesi oluşturuldu. 5-14 Ekim 1918'de toplanan VI. Olağanüstü Kongre'de anayasası kabul edildi; Taşkent'in başkent olması kararlaştırıldı. IX. Bütün Türkistan Sovyetleri Kongresi'nde 24 Eylül 1920'de yeni anayasa yürürlüğü kondu. 11 Nisan 1921'de Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürüldü. Bu statü 27 Ekim 1924'te lağvedilmesine kadar devam etti. Bkz. *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, T. 26, Moskva 1977, s. 339.

nın ve ayrıca Başkurt Cumhuriyeti¹¹⁰ temsilcilerinin de davet edilmesi yönünde karar alındı.¹¹¹

Sovyet İhtilali'nden beri Beyazların yanında Sovyetlere karşı mücadele veren Alaş Orda temsilcilerinin böyle bir konferansa katılması beklenemezdi. Bu sebeple Sovyet yetkililer, A. Baytursunov'un genel af teklifini değerlendirmeye almak durumunda kaldılar. Başta Alaş Orda Batı Bölümü olmak üzere Sovyetlere karşı mücadele veren herkes için geçerli olacak bir genel af çağrısı yapıldı. Bu çağrı çeşitli birimler ve kişiler tarafından birkaç defa tekrarlandı.¹¹²

Bu sırada, Sibirya yönünde çekilen Kolçak birliklerini takip eden Kızıl Ordu, bu cephede de başarılarına devam ediyordu. 19 Ağustos'ta Kostanay, 30 Ekim'de Petropavl, 14 Kasım'da Sibirya Hükûmeti'nin ve Kazak Bozkır eyaletinin merkezi Omsk, 12-26 Kasımlarda Kökçetav ve Akmola, 29 Kasım'da Pavlador ve nihayet 1 Aralık'ta da Alaş Orda'nın merkezi Semey'de Kolçak hakimiyetine son verildi.¹¹³ Yani Beyazlar (Çarlık yanlıları) mücadeleyi kaybettiler.

Takip eden süreçte mücadele devam etse de, artık Kızılların durdurulması zordu. 300 bin kişilik Kolçak ordusunun önemli bir kısmı silâhlarıyla birlikte teslim olmuştu. Bu durumda, tek başına mücadele verecek gücü bulunmayan ve ancak Beyaz Rusların yanında varlığı bir mana ifade eden Alaş Orda için Sovyetlere katılmaktan başka bir çare kalmadı. Neticede, genel af çağrılarının da rahatlığıyla, 10 Aralık 1919'da Alaş Orda adına bir heyet Sovyetlerin Türkistan cephesi komutanı M. Frunze ile görüşmek üzere Orenburg'a gönderildi. Burada yapılan görüşmede, Alaş Orda'nın Beyaz Ordu ile bütün münasebetlerini keserek askerlerini dağıtması ve silâhlarını da Sovyetlere teslim etmesi hususunda anlaşmaya varıldı. Anlaşmadan altı gün sonra 16 Aralık'ta 300-400 kişilik bir Alaş Orda birliği "Kızıl Komünler" adıyla yeniden oluşturuldu. Bundan dört gün sonra 20 Aralık'ta da Alaş Orda Batı Bölümü, milis kuvvetlerinin Ural'da Beyazlara karşı Kızılların yanında savaşmasını esas alan bir karar aldı.¹¹⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Alaş Orda dağılmakta ve Sovyetlere katılmakta idi. 1917 Sovyet İhtilali'ni takip eden günlerde Kazak siyasî hayatında yer

¹¹⁰ Başkurt Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 23 Mart 1919'da kuruldu. Sovyetler tarafından kurulan ilk muhtar cumhuriyet olma özelliğini taşır. İlk başkenti Sterlitamak'tır. Rusya'da İç Savaş'ın sona ermesinden sonra yeniden yapılandırıldı. 14 Haziran 1922'de Ufa başkent olurken cumhuriyetin sınırları da genişletildi. 27 Mart 1925'te V. Genel Başkurt Sovyetleri Kongresi'nde ilk anayasası yürürlüğe kondu; 23 Temmuz 1937'de Sovyetlerin Olağanüstü X. Kongresi'nde yeni anayasası kabul edildi. Bkz. *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, T. 3, Moskva 1970, s. 59, 61.

¹¹¹ *Alaş Orda*, Belge no: 63, s. 170-171.

¹¹² *Alaş Orda*, Belge no: 61, 64-66, s. 168, 171-174.

¹¹³ *İstoriya Kazahskoy SSR*, IV, s. 172.

¹¹⁴ Nurpeyisov, *Alaş hem Alaşorda*, s. 210.

almaya başlayan bu hareket, ancak birkaç yıl etkili olabildi. Kırgız (Kazak) Devrim Komitesi'nin (Kirrevkom) 5 Mart 1920'de kabul ettiği bir protokolle resmen ve bütünüyle feshedilerek dağıtıldı.¹¹⁵

Alaş Orda'nın Sovyetlere katılma sürecinin son ayları hareketin liderleri açısından, Sovyetlerin kendilerini güvenilir ve samimi bulmamaları sebebiyle bir hayli sıkıntılı geçti. Onlara göre, Alaş Orda'nın Sovyetlere katılması, Beyaz Rusların güçlerini kaybetmelerinin sonucuydu. Yani mecburiyetten kaynaklanan ve samimi olmayan bir durum söz konusuydu. Sovyet yetkililerin bu tutumunda, taraflar arasında görüşmeler devam ederken Beyaz Ordu'nun başarılarına bağlı olarak Alaş liderlerinin Kızıllardan uzaklaşıp Beyazlarla görüşmeleri etkili olmalıdır. Hakikaten, başta hareketin lideri A. Bökeyhanov olmak üzere Alaş Orda ileri gelenleri Kolçak Hükûmeti'nin olumsuz tavır ve Beyazların savaşı kaybetmeleri sonucu Sovyetlere yanaşmaya mecbur olmuşlardı. İşte bu düşünceyle Sovyetler için tehlikeli görülen Alaş Orda Hükûmeti başkanı A. Bökeyhanov'la birlikte hareketin bazı liderleri 1920 yılı Ocak ayında Kızıl Ordu'nun 59. birimi tarafından Semey ve Ural'da tutuklandılar.¹¹⁶

Alaş Orda'nın feshiyle ilgili protokol metninde de, Sovyetlerin Alaş liderlerini güvenilmez ve samimiyetsiz bulduklarına dair açık ifadeler yer almaktadır. Protokolün birinci maddesinde, Batı Alaş Orda temsilcilerinin Beyaz Ruslarla ve diğer Sovyet karşıtı güçlerle Ural eyaletinde Sovyetlere karşı savaştıkları belirtilmekte, ilan edilen genel affa rağmen, Sovyet rejimi için tehlikeli olabilecekleri ifade edilmektedir. Liderlerin bazılarıyla ilgili dava açılacağına de belirtildiği ikinci maddede şöyle denilmektedir: *Alaş Orda Batı Bölgesi'nden sorumlu temsilcileri Sovyet idaresi Kırgız topraklarında (Kırkay) (Kazak bölgesi/toprakları) tam anlamıyla yerleşene kadar Kırgız (Kazak) emekçilerinden tecrit edilsin. Temsilcileri arasından Cahanşa Dosmuamedov, Halel Dosmuamedov, İsa Kaşkınbayev, Karim Calenov ve Berkin-Gali Atçıbayev Moskova'ya veya Rusya'nın diğer iç eyaletlerine gönderilsin.* Yine aynı maddede, özel veya tüzel Alaş Orda'ya ait mülklerin Devrim Komitesinin (Revkom) çıkaracağı karara kadar kayıt altında tutulması ifade edilmektedir. Üçüncü maddede, taraflar arasında herhangi bir anlaşmanın söz konusu olmadığı, fesih kararının Devrim Komitesi tarafından tek taraflı olarak alındığı vurgulanmakta ve bu durumun gazetelerde ilan edilerek halka duyurulması gerektiği, bununla birlikte önceden ilan edilen kişi dokunulmazlığı ile genel affın da yürürlükte olduğu belirtilmektedir.

Sonuç

1917 Sovyet Rus Devrimi'ni takip eden günlerde *Kazak* gazetesi etrafında toplanan Kazak aydınlarının çalışmalarıyla ortaya çıkmaya başlayan ve 5 Mart 1920 tarihinde resmen feshedilen Alaş Orda, bir hükûmet olduğu kadar, ruhu günümüze kadar gelen bir bağımsızlık hareketidir. Hükûmet kurma aşamasında bağımsızlıktan

¹¹⁵ Alaş Orda'nın feshedildiğine dair protokol metni için bkz. *Alaş Orda*, Belge no: 75, s. 188-190.

¹¹⁶ *Alaş Orda*, Belge no: 74, s. 187-188.

ziyade muhtariyetten söz edilmesi, bağımsız bir devlet kurma ihtimalinin görülmemesiyle ilgilidir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Kazak Hanlığı'nın bütünüyle ortadan kaldırılmasından (1822'te Orta Cüz'de, 1824'de de Küçük Cüz'de) sonraki süreçte, yeni bir devlet kurmak için girişilen bu teşebbüs, başta maddî imkânsızlıklar, sosyo-ekonomik çöküntü ve Sovyet ideolojisinin halk arasında yarattığı etki olmak üzere sayılabilecek daha birçok sebep yüzünden başarısız olmuştur.

Alaş Orda'nın dağıtılmasından sonra Alaş liderleri bu defa Sovyet kadroları içerisinde ülkelerine hizmete devam etmişler, önemli işler yapmışlardır. Maalesef, takip eden 15-20 yıl içerisinde "pantürkist", "panislamist" ya da "ajanlık" gibi asılsız suçlamalarla "halk düşmanı" ilan edilerek Sovyet rejimi tarafından yok edilmişlerdir.

KAYNAKLAR

1917 god v Kazahstana, Dokumenti i Materiyalı, (Sost., F. N. Kireyev, P. A. Abdullina), Alma-Ata 1977. (Eser, belge neşridir)

Abdirov, M. J., *İstoriya Kazaçestva Kazahstana*, Almatı 1994.

Alaş Kozğahsı, (Kucattar men materialdar jınağı, Sevir 1901j.-celtoksan 1917j.) / Dvijeniye Alaş, (Sbornik dokumentov i Materialov, Aprel 1901 g.-dekabr 1917 g.), T. I, Almatı 2004. (Eser, belge neşridir)

Alaş Orda (Sbornik Dokumentov), Sost. N. Martinenko, Alma-Ata 1992. (Eser, belge neşridir)

Amanjolova, D. A., *Kazahskiy Avtonomizm i Rossia*, Moskva 1994.

_____, *Na İzlome. Alaş v Etnopolitikeçkoy İstori Kazahstana*, Almatı 2009.

Bekmahanov, E., *Kazahstan XIX. Ğasırđın 20-40 Ğıldarında*, Almatı 1994.

Bekmahanova N. E., *Mnogonatsionalnoye Naseleniye Kazahstana i Kırgızı v Epohu Kapitalizma (60-e godı XIX v.-1917 g.)*, Moskva 1986.

Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, T. 3, 26, Moskva 1970, 1977.

Bökeyhanov, A., *Şığarmalar*, Haz. M. Koygeldiyev, Almatı 1994. (Eser, belge neşridir)

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, T. I, Moskva 1957.

Gürbüz, Y. E., *Caught between Nationalism and Socialism: The Kazak Alash Orda Movement in Continuity*, [Milliyetçilik ve Sosyalizm arasında: Kazak Alaş Orda Hareketinin Mücadelesinde Süreklilik], Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Ankara 2007.

- Hayit, B., *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 2004.
- İstoriya Bukeyevskogo Hanstva (1801-1852)* (Sbornik Dokumentov i Materialov), Almatı 2002. (Eser, belge neşridir)
- İstoriya Kazahskoy SSR s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, T. IV, Alma-Ata 1977.
- İstoriya Kazahstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney (Oçerk)*, Almatı 2006.
- İstoriya Kazahstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, T. III, Almatı 2000.
- Kaharlı 1916 Jıl (Kujattarmen Materialdar Jınağ)/Grozny 1916-y god (Dokumentov i Materialov)*, T. I, Almatı 1998. (Eser, belge neşridir)
- Kara, A., *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul 2002.
- Kenesarin, A., *Sultan Kenesari i Sızdık*, Haz. Ye. T. Smirnov, Alma-Ata 1992.
- Koygeldiyev, M., *Alaş Kozğalsı*, Almatı 1995.
- Kul-Muhammed, M., *Alaş Bağdarlaması: Kıyanat pen Akikat / Programma "Alaş": Falsifikatsiya i Deystvitelnosti*, Almatı 2000.
- Kurat, A. N., *Rusya Tarihi*, Ankara 1987.
- Lenin, V. İ., *Polnoye Sobraniye Soçineniy*, T. 35, Moskva 1962.
- Lenin, V. İ., - Stalin, Yo. Dj., "Deklaratsiya Prav Narodov Rossii", *Pobeda Velikoy Oktjabrskoy Sotsioliçeskoy Revolyutsii v Kazahstane 1917-1918 gg.*, *Sbornik Dokumentov i Materialov*, T. I, Alma-Ata 1957, s. 155-157.
- Materialı po İstorii Poliçiçeskogo Stroya Kazahstana*, T. I, Alma-Ata 1960. (Eser, belge neşridir)
- Mihaylov, V., *Velikiy Djut*, Astana 2002.
- Natsionalno-Osvoboditel'naya Borba Kazahskogo Naroda pod Predvoditel'stvom Kenesari Kasımova*, (Sbornik Dokumentov), Almatı 1996. (Eser, belge neşridir)
- Noveşşaya İstoriya Kazahstana, Sbornik Dokumentov i Materialov (1917-1939 gg.)*, (Sost. K. Karajanov, A. Takenov), T. I, Almatı 1998. (Eser, belge neşridir)
- Nurpeyisov, K., *Alaş hem Alaşorda*, Almatı 1995.
- Nurpeyisulı, K., *Alaş Akikatı*, Almatı 2010.
- Osmonov, O. Dj., *İstoriya Kırgızistana (S drevneyşih vremen do naših dney)*, Bişkek 2012.
- Sereda, N., *Bunt Kırgızskogo Sultana Kenesari Kasımova (1838-1847)*, Ural 1992.
- Sıdıkov, Ye., "Alaş Kalası Cane Ondağı Tarihi Orındar", *Alaştanu Meseleleri*, I, Semey 2010, s. 147-175

Şahmatov, V. F., *Kazahskaya Pastbişeno-koçevaya Obşçina*, Alma-Ata 1964.

Togan, Z. V., *Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981.

Togan, Z. V., *Hatıralar*, Ankara 1999.

Ünal, F., *Sultan Kenesari*, İstanbul 2010.

Velikaya Oktyabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsiya v Kazahstane (Letopis Sobitij), Alma-Ata 1967. (Eser, belge neşridir)

Yorulmaz, O., *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*, Ankara 2013.